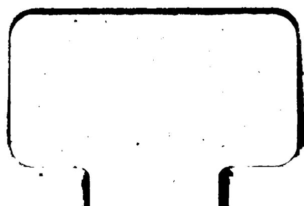

NOTTER

A termeszetjog

1906

A TERMÉSZETJOG

*

IRTA

DR. NOTTER ANTAL.

Felolvastatott a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1905. október hó 12-én tartott ülésén.

BUDAPEST
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYA
1906

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

I.

Amióta a jogtudomány történeti iskolája *Savigny* és társainak vezetése alatt megindította a hadjáratot a természetjog ellen, azóta a jogtudósok előtt a természetjog a trónfosztott s száműzött fejedelem szomorú szerepét játssza.

A történeti iskola állásfoglalása tulajdonképen visszahatás volt a XVII. és XVIII. századbeli természetjogi iskolák túlzásai ellen, melyek már-már azt képzelték, hogy a tételes jog helyébe valóságos természetjogi kódexet tehetnek. Ez a merészség annál inkább kihívhatta a jogászok boszuságát, mivel a természetjog bölcselkedő képviselői, pl. *Kant*, *Fichte*, *Hegel*, minden jogi képzettség nélkül szólottak hozzá a legnehezebb jogi alapkérdésekhez. Nem csoda tehát, ha Savigny és társai a tudományos hatáskörök e túllépésével szemben a »ne sutor ultra crepidam« jelszavát alkalmazták s az »észjogászokat« mint kontárokat, az általuk kifejtett ész- vagy természetjogot pedig mint jogászi dilettantizmust félretolták.

A természetjog e trónfosztását nagyban megkönnyítette a Hegel-féle bölcselet ellen megindult visszahatás. Ez a ködös bölcseleti rendszer, amilyen divatos volt hirdetőjének életében, olyan nevetségessé vált utóbb. A bölcselkedés elvesztette

minden hitelét s előbbi tekintélyét átvették a történelmi és a természettudományok. A bölcselet, helyesebben a Hegel-féle »Begriffsphilosophie« ellen megindult áramlat a természetjogra is kiterjedt. Mivel ez az áramlat a materialismus jegyében indult meg — amely, bármennyire is sallangozza fel magát természettudományi cifraságokkal, mégis a legnagyobb mértékben »Begriffsphilosophie« maga is, — ennélfogva a természetjog ellen való ez a bölcseleti visszahatás is magán viseli a materialismus összes hibáit, jelesül azt a téves föltevést, hogy az anyagra vonatkozó természettörvények a létezők fölött uralkodó egyedüli törvények. Ennek dacára a materialismus sem zárkózhatik el attól, hogy bizonyos társadalmi reformokat ne sürgessen s a társadalom jogintézményeivel szemben bizonyos követelésekkel ne lépjen föl, mint ezt *Strecker* »Welt und Menschheit« című műve, [1] vagy *Häckel* széltében olvasott »Die Welträtsel« című könyve, valamint a materialismuson alapuló szociáldemokrácia társadalmi programmja bizonyítja.[2] Az újabbkori bölcseletnek egy másik ága, a positivismus és az agnosticismus, elvetvén minden oly ismeretet, mely nem kizárólag a tapasztalat eredménye, elveti nemcsak a metaphysikát, hanem a természetjogot is.[3] Hozzá kell azonban tennünk, hogy ennek a bölcseleti iránynak az állásfoglalása itt igen keveset nyom a latban ;

[1] Megjelent 1891-ben Büchner Lajos előszavával.

[2] Hogy a termelés által létrehozott értéktöbblet kizárólag a munkást illeti meg, s hogy az ezzel ellenkező tényleges állapot jogfosztás : szintén természetjogi állítás.

[3] A positivismus alapítója, *Comte* Ágost, a jogot elvetette mint metaphysikai fogalmat. De a kötelesség fogalmát elfogadta, mintha ez nem volna ugyanolyan természetű fogalom, mint a jog fogalma. »A positiv filozófia kátéjá«-ban Kempis Tamásra emlékeztető mondásokkal szól az egyes embernek a társadalom iránt való kötelességeiről. Mert a társadalom neki a legfőbb lény, mely az Isten helyét foglalja el. Amely szavakkal Kempis Tamás magyarázza, hogy az ember mindent Istennek köszönhet s ezért mindennel Istennek tartozik, ugyanezen szavakkal magyarázza Comte, hogy az ember mindent a társadalomnak köszön s ezért mindennel a társadalomnak tartozik.

mert úgy a positivismus alapítója, *Comte* Ágost, mint az agnosticismus atyja, *Spencer* Herbert, teljesen járatlanok voltak a bölcselet történetében — s még inkább a jogtudományban — s így az egyes bölcseleti kérdések s pláne a jogbölcseleti kérdések előaktáit nem ismerték. Kétezer év bölcselői és jogászai az ő szempontjukból hiába dolgoztak.

A felsorolt körülmények közrehatása által történhetett meg, hogy ma a természetjog úgy a jogászok, mint a bölcselők előtt teljességgel elvesztette nemcsak régi tekintélyét, hanem hitelét is. Míg a XVIII. században oly nagy volt a természetjog tekintélye, hogy nemcsak a magánjogot, de az államjogot is a természetjog bölcselőinek az elmélkedései alapján akarták átalakítani; s míg egy nagyszámú képviselőkkel biró egyházjogi irány az egyházjogot is a természet- vagy észjog alapján akarta reformálni; [1] míg az 1811-ből való osztrák polgári törvénykönyv is a természetjog álláspontján áll, [2] addig ma már nincs nevesebb jogtudós és jelesül magánjogász, aki a természetjogot valóságos jognak tartaná. A készülő magyar általános polgári törvénykönyv is a jogi positivismus alapján áll, amint ezt többek közt az »Indokolás«-nak a személyekről szóló címhez írott magyarázata bizonyítja. A történeti iskolától eredő jogi positivismus ma annyira uralkodik, hogy még a katholikus egyházi tudomány művelőinek sorába is betört. Az egyházjog egyik-másik katholikus irányú művelője is, mint *Scherer* [3],

[1] Lásd *Beidtel* »Das canonische Recht, betrachtet aus dem Standpunkte des Staatsrechts, der Politik, des allgemeinen Gesellschaftsrechts und der seit dem Jahre 1848 entstandenen Staatsverhältnisse, Regensburg 1849.« című, ma is olvasásra méltó kiváló művét.

[2] Az osztrák polg. törvénykönyv 7. §-a így szól: »Ha valamely jogeset sem a törvény szavai, sem annak természetes értelme szerint el nem határoztathatik, a törvényekben világosan elhatározott más hasonló esetekre és más azzal rokon törvények alapokaira kell tekintettel lenni. Ha a jogeset mégis kétséges marad, úgy azt a szorgalmasan összeszedett és éretten megfontolt körülmények tekintetbe vétele mellett a *természeti jogelvek* szerint kell elhatározni.« V. ö. opt. 16. és 17. §§. is.

[3] *Scherer*: Handbuch des Kirchenrechts. Erster Band. (Anastatischer Neudruck 1905.) »Jedes Recht ist ein positives und concretes.«

Meurer [1] és *Freisen* [2] szembehelyezkedve a katholikus egyházi tudománynak a természetjogot valló közfelfogásával, a természetjogot a valóságos jog köréből kirekeszti.

Midőn azonban a jogászok a természetjogot elvetik, tulajdonképen a XVII. és XVIII. századbeli természetjogi rendszerekre gondolnak, t. i. *Hugo Grotius*, *Hobbes*, *Pufendorf*, *Thomasius*, *Rousseau*, *Kant* tanításaira. A régebbi természetjogi elméleteket, pl. Aristoteles vagy a középkori bölcselők tanait nem ismerik.[3] Támadásaik és cáfolataik tehát,

(1. l.) »Der Boden der naturrechtlichen Theorien ist ein höchst schlüpfriger.« (21. l. 1. jegyz.) »Aus dem.... gesagten ergibt sich, dass wie schon aus allgemeinen Gründen, so wegen der durchaus positiven Natur der Kirche, das sog. Naturrecht als Quelle abzuweisen ist.« (129. l.) »Das Naturrecht ist weder Haupt-, noch Subsidiärquelle.« (U. o. 2. jegyz.) Ezeken kívül kicsinyli az egyház társasági szerkezetére (21. l. 1. jegyz.) s az egyház és állam között való viszonyra vonatkozó természetjogi levezetéseket (54. l. 15. jegyz.). A természetjog iránt való ezen szkepticizmusának a következménye az, hogy az egyház és az állam között való viszonyra nézve nem is tud elvi álláspontot elfoglalni. (Lásd u. o. 54. s köv. l.) Tételei, melyeket a két hatalom között való viszonyról fölállít, ha nem természetjogi jellegűek, akkor önkényesek. Azt mondani, hogy a természetjogi tételek nem jogi, hanem erkölcsi tételek, — terminológia dolga, mely azonban a nehézségeket nem oszlatja el ; mert aki a természetjogi elvek iránt szkeptikus, az ezen elvek iránt akkor is szkeptikus marad, ha erkölcsi elveknek nevezi. A jogász tehát, aki a természetjogi elveket erkölcsi elveknek mondja, nem old meg semmit, hanem rá nézve idegen térre tolja át a kérdést ; úgy tesz, mint azok a természettudósok, kik a szerves életnek a földön való első keletkezését nem tudván megmagyarázni, Thomsonnal úgy vágják ki magukat, hogy a szerves élet más égitestekről származott át hozzánk a meteorok közvetítésével. Hogy más égitesteken hogyan keletkezett az élet, azt ők persze már nem kötelesek tudni.

[1] Meurer: Begriff u. Eigenthümer der heiligen Sachen.

[2] *Freisen*, Geschichte d. canonischen Eherechts, 905. l.

[3] Már *Ihering* panaszkodott, hogy a jogászoknak nincs bölcseleti képzettségük. A magyar jogászokra ez fokozott mértékben áll. Annál nagyobb örömmel veszszük az olyan mélyreható jogbölcseleti fejtegetéseket, aminők dr. *Schwarz* Gusztáv : »Akaratlan szerződés« c. tanulmányában foglaltatnak, bár nem vagyunk vele mindenben egy véleményben. Lásd dr. *Schwarz* Gusztáv : Ujabb magánjogi fejtegetések. Budapest, 1901. 273. s köv.

amennyiben ama XVII. és XVIII. századbeli észjogászok sajátlagos tanai ellen irányulnak, épen csak ezeket a tanokat döntik meg, de nem magát a természetjogot. Igy tehát a manapság meglevő jogtudományi sententia communis ellenében is még mindig eldöntendő kérdés marad, vajjon függetlenül a XVII. és XVIII. századbeli természetjogi iskolák tanaitól, létezik-e természetjog, vagy nem létezik.

Más fajta ellenségei a természetjognak az úgynevezett *sociologia* némely képviselői sorából kerülnek ki, akik a természetjogot ugyanabból az okból vetik el, mely miatt a metaphysikát is elvetik,[1] akik Spencer bölcseletéből szokták

[1] Erről a sociologiáról kemény, de megérdemelt itéletet mond dr. *Jellinek* G.: Das Recht des modernen Staates. Berlin, 1905. 67. l.: »Da aber hier bei der Unfertigkeit der neuen Wissenschaft und dem Mangel einer anerkannten Methode subjektiver Willkür der breiteste Spielraum gewährt ist, so sind feste Resultate neuer, bisher unbekannter Art vorderhand nicht erreicht worden; vielmehr tritt, wie ehedem in der sich offen als metaphysisch bekennenden Philosophie der Geschichte, so jetzt in der empirisch verzierten Spekulation der nie zu vereinigende Gegensatz prinzipieller Anschauungen scharf hervor. Bei allen Arbeiten dieser Gattung stellt sich daher notwendig die Individualität des Autors energisch in den Vordergrund. Mass und Umfang der Bildung, Art der Weltanschauung, Adel oder Trivialität der Gesinnung, Stärke und Schwäche des Charakters sind für die Ergebnisse soziologischer Forschung derart von Bedeutung, dass man billig vorerst nicht nach dem, was gelehrt, sondern nach dem Lehrer fragen sollte.« U. o. 1. jegyz.: »Es ist daher nicht zu verwundern, dass in dieser *zur Signatur heutiger geistiger Tagesmode gehörenden Disziplin* neben ernsthaften Forschern *auch eine aufdringliche wissenschaftliche Halbwelt* sich breit zu machen strebt.« — Egy másik művében (System der subjektiven öffentlichen Rechte, második kiadás, Tübingen, 1905.) Jellinek megtámadja a Spencer után induló sociologusokat, kik az államot a szervezetek módjára akarják megitélni. Azt mondja (id. m. 17. s köv. l.): »Hat man den generellen Unterschied der Gedankenwelt des Juristen von der objektiven Welt der Naturvorgänge erfasst, so ergibt sich hieraus die Unzulässigkeit einer Übertragung der Methoden für die Erkenntnis der letzteren auf die der ersten. Zu den wissentschaftlichen Untugenden unserer Zeit zählt der methodische Synkretismus. Die naturwissenschaftliche Methode, die empirische Untersuchung, die biologische Forschungsweise treten auf, um himmelstürmende Ent-

érveiket meríteni. Ezek azonban, midőn jogi alapkérdésekhez szólnak hozzá, a jogászoktól ugyanolyan helyes okból részesülnek visszautasításban, amily helyesen utasítják vissza a jogászok a jogi képzettség nélkül való bölcselőknek a jogról való spekulációit. Ezek a természettudományi képzettséget affektáló sociologusok azt képzelik, hogy amint Goethe szerint (Faust) egy komédiás taníthatna egy papot, ugyanígy egy természettudós vagy egy természettudósként viselkedő sociologus is taníthat egy jogászt.

Mindezekkel szemben a XVII. és XVIII. századbeli természetjogi rendszereknek ma nem igen akad védője, hacsak a politikusokat nem soroljuk ide, kik a »népfelség«, »emberi jogok« stb. eszméit — a XVIII. századbeli természetjog eme vezető eszméit — ma is emlegetik.

Ellenben a kánonjog értelmében vett természetjognak, illetőleg az aquinói sz. Tamás tanítása szerint értett természetjognak — melynek híve volt nálunk *Verbőczy* is [1] — zárt sorokat alkotó védői vannak a katholikus egyházi tudomány képviselői személyében. Amennyiben a jogtudomány történeti iskolájának támadásai különösen az ujabbkori természetjogi spekulációkat érik, az egyházi irók maguk is helyeslik ezt a támadást. A katholikus természetjogi iskola ezen újabbkori természet- vagy észjogi tanok elvetésével *aquinói sz. Tamásnak* a »lex naturalis«-ra vonatkozó tanításaira építi természetjogi tételeit, melyek ma a kánonjogban is a sententia communis jellegével birnak s a római szentszék hittanítói és egyházkormányzati működésében is elfogadott nézetek. Kívánatos volna azonban, hogy a katholikus természetjogi iskola képviselői jobban elmélyedjenek a jogi irodalomban ; mert amint a régiek helyesen mondot-

deckungen zu machen. Von der einen Seite wird der Jurist belehrt, dass der Staat weder Kopf noch Beine habe, daher keine Person sein könne, von der anderen die epochemachende Wahrheit enthüllt, dass der Staat mit Bazillen, Farrenkräutern, Sängetieren, Vereinen und Genossenschaften eine grosse Kategorie wesensgleicher Individuen bilde.«

[1] Tripart. Prolog. Tit. 2, § 4., 5., 6. ; Tit. 3. és 9.

ták, hogy »canonista sine legibus (t. i. a polgári törvények, jelesül a római jog ismerete nélkül) nihil valet«, úgy hasonlóan áll az, hogy a jogbölcselő alapos jogi képzettség s az újabb és legújabb jogi irodalom ismerete nélkül, minden bölcseleti és hittudományi készültsége mellett is, »nihil valet«.

A katholikus természetjogi iskola tanai egy bevégzett rendszert alkotnak, mely — miként egyik legjobb képviselőjének, *Cathreinnek*, a »Stimmen aus Maria-Laach«, 1905. augusztusi és szeptemberi füzetében megjelent »Naturrecht und positives Recht« című tanulmánya mutatja — immár csak előadásában tökéletesíthető, de érdemileg már sem gyarapodást, sem változtatást nem vár.[1]

A történeti iskolának azonban újabban komoly ellenfele támadt jogi téren, az *államtan* (politika) tudományának mívelői közt. Igy dr. G. *Jellinek*, a neves heidelbergi tanár, miután már régebben »Die sozialethische Bedeutung von Recht« c. művében megtámadta a jogi positivisták némely állításait, most »Das Recht des modernen Staates« című művében [2] intéz komoly támadást a jogi positivismus ellen. Szorosan vett jogi fejtegetései ugyan szintoly felületesek és mindent összezavarók, mint azoknak a jogbölcselőknek a fejtegetései szoktak lenni, kik nem szakjogászok ; de e tévedései mellett a jog természetéről igen sok megszívlelendő igazságot olvas az egyoldalú pandektisták fejére,[3] kiknek

[1] Lásd még *Cathrein :* Recht, Naturrecht u. positives Recht. Freiburg, 1901. — *U. a.,* Moralphilosophie. — Theod. *Meyer*, Institutiones juris naturalis. — *Costa-Rosetti :* Philosophia moralis. — A magyar irodalomban : Dr. *Frey* János *:* A természetjog vagy észjog léte. Pécs, 1903. — Dr. *Demkó* György rektori beszéde a budapesti egyetem 1905. május 13-án tartott évzáró ünnepén : »A jog általános fogalma és eredete.«

[2] Dr. Georg *Jellinek :* Das Recht des modernen Staates. Erster Band. Allgemeine Staatslehre. Zweite, durchgesehene und vermehrte Auflage. Berlin, 1905., 324. s köv.

[3] Egy pár jogi könyvnek az elolvasása senkit sem tesz jogtudóssá, hanem csak jogi dilettánssá. Ez beigazolódik Jellineken is, aki megleckézteti Savignyt és a többi civiljogászokat, hogy a birtokvédelem tanát nem fogták föl helyesen, s addig ő maga államtani tudása dacára a szorosan vett jogi téren meglehetősen laikusnak

mutatkozik. Tudniillik fölállítja azt a tételt, hogy a jog mindig abból a vélelemből indul ki, hogy a tényleges állapot a jogszerű állapot is; és ezt a hamis általánosítást példákkal akarva bebizonyítani, azt mondja, hogy nemcsak a tényleges birtokot védi a jog, hanem a fönnálló házasságot is, míg semmissége bebizonyítva nincs; továbbá az érvénytelen végrendelet alapján öröklőt is védi a törvény, míg a végrendelet érvénytelensége biróilag kimondva nincs. Hasonlóan ha az anyakönyvvezető a születési anyakönyvbe tévesen jegyezte be a gyermek nemét, ennek dacára mindaddig, míg az anyakönyv törvényszerűen kiigazítva nincs, nem szabad olyan születési bizonyítványt kiállítani, mely a gyermek nemét helyesen állapítja meg. Egytől egyig vaskos tévedések! A házasságnál a törvény nem az együttélés tényleges állapotát védi; mert ez esetben a konkubinátust is házasságnak kellene vélelmeznie, míg az ellenkező be nincs bizonyitva. A törvény védi az alakilag helyesen megkötött házasságot, de nem azon — általánosságában téves — jogelv alapján, hogy minden tényleges állapot jogszerűnek vélelmezendő, míg az ellenkezője bebizonyítva nincs; hanem védi az alakilag törvényesen létrejött házasságot a házassághoz fűződő erkölcsi és társadalmi érdekek miatt. Ez a jognak egy kivételes intézkedése, mely nem felel meg a jog általános elveinek. Mert hiszen más jogügyleteket, pl. a vételt, a törvény nem tart eo ipso érvényeseknek mindaddig, míg az érvénytelenségük bebizonyítva nincs, hanem egyszerűen közömbösen viselkedik s a bizonyítás kötelessége azt terheli, aki az ügyletből jogokat akar származtatni. Az sem igaz, hogy a végrendelet érvényesnek tartatik, míg az ellenkezője bebizonyítva nincs, s hogy a törvény az érvénytelen végrendelet alapján öröklésre igényt tartót védi a törvényes örökössel szemben mindaddig, míg a végrendelet érvénytelensége bebizonyítva nincs. Mert habár a végrendeleti igénylővel szemben a törvényes örökös utasíttatik perre (1894: XVI. t.-c. 85. §.), a hagyaték az örökösödési per eldöntéséig még sem adatik át a végrendeleti igénylőnek, vagyis a törvény nem »vélelmezi« őt örökösnek. Egyébként azonban megjegyzendő, hogy a végintézkedésnél a törvény az általános jogelvektől eltérőleg kedvezni akar az örökhagyó akaratának. S igy, valamint a házasságra, úgy a végintézkedésre vonatkozó jogszabályokból nem konstruálhatók jogi általánositások. Bizonyos tekintetben itt is érvényesül az a regula juris (Reg. 28. juris in 6.): »Quae a jure communi exorbitant, nequaquam ad consequentiam sunt trahenda.« Vagy mint a római jogi regula mondja: »Quod contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentia.« — Hogy az anyakönyvvezető, bár tudja, hogy valaki tévesen jegyeztetett be fiú létére leánynak, az anyakönyv kiigazitása előtt nem adhat ki a valóságnak megfelelő születési bizonyítványt, ez nem azért van, mintha a jog a tényleges helyzetet védené, amíg jog-

szemükre veti, hogy a jogot létrehozó erőkről nincs tiszta fogalmuk s ezt a kérdést egyszerűen a jogbölcselőre hárítják, kinek megoldásait azonban megmosolyogják.[1]

II.

A természetjognak van egy erőssége, mely miatt a tekintélyes oldalról is jövő sok megtámadtatás mindmáig nem tudta egészen megsemmísíteni ; és van egy nagy gyöngesége, mely miatt létezése ama nagy megtámadtatásoknak van kitéve.

A természetjog erőssége az, hogy tudata mélyen az emberi lélekben gyökerezik.

szerűtlensége megállapítva nincs ; hanem azért, mivel a születési bizonyitvány anyakönyvi kivonat, az anyakönyvi kivonatnak pedig nem az a kelléke, hogy a valósághoz hű legyen, hanem hogy az anyakönyvi bejegyzéshez hű legyen. A kivonat azt mondja, hogy az anyakönyvben ilyen meg ilyen bejegyzés van ; hogy ez a bejegyzés helyes-e, nem a kivonat dolga. — Alkotmányjogi téren meg ilyen furcsaságot olvasunk ugyanott : »Az államhatalom gyakorlása egy bitorló által, azonnal új jogállapotot teremt, mert itt nincs instantia, mely a bitorlás tényét jogilag meg nem történtté tehetné.« A magyar alkotmány hívei ezért az állításért nagyon le lehetnek kötelezve Jellinek tanár úrnak ! És hogy teljes legyen az eszmezavar, a befejezett tények elvére alapítja azt a tételt, hogy az államot kifelé nem a trónjavesztett törvényes uralkodó, hanem a hatalom tényleges birtokában levő bitorló képviseli. Lásd *Jellinek* id. m. 331. s köv.

[1] »Die moderne Jurisprudenz steht in der Art ihrer Ablehnung aller Ideen, die ein Recht neben oder über dem positiven Recht behaupten, auf der Stufe derer, welche die Religionen in die wahren und die falschen einteilen, was sicherlich das historische Verständnis der Gesamtheit der religiösen Erscheinungen von vornherein unmöglich macht. Was der modernen Rechtswissenschaft mangelt, und durch blosse Konstatierung der Positivität alles Rechtes nicht ersetzt werden kann, ist eine in die Tiefe dringende Lehre von den rechtserzeugenden Kräften. Sie begnügt sich mit der Aufstellung von Gewohnheit und Gesetz als Rechtsquellen, ohne sich, abgesehen höchstens von einigen allgemeinen Bemerkungen, viel darum zu bekümmern, welche Mächte es sind, die den Lauf dieser Quellen bestimmen. Die grosse prinzipielle Frage : Wie wird Nichtrecht zu Recht ? wird vom Juristen dem Rechtsphilosophen zugeschoben, dessen Lösungen des Problems aber von jenem entweder ignoriert oder belächelt werden.« Id. m. 342. l.

Amíg a bölcselők és a jogászok soraiban viták folynak a természetjog léte vagy nemléte, tartalma és köre fölött, addig maga az emberiség minden időben azt vallotta, hogy a tételes jogrend szabályai sem nem kizárólag, sem nem föltétlenül elismerendő szabályai az ember jogszerű cselekvésének. A tételes jogszabályokon kívül, néha pedig ezek ellenére érvényesültek a cselekvés más szabályai is. Mellékes, hogy milyen névvel illették ezeket a szabályokat : vajjon természetjognak, isteni jognak, isteni parancsoknak vagy erkölcsi törvénynek nevezték-e. Tény az, hogy ilyen, a tételes jog fölött álló parancsokat az emberek mindig elismertek. A görögök ezt az erkölcsi rendet szentebbnek tartották, mint a tételes törvényeket ; az első keresztények elve : »Inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek«, közismert. Minden vallási mozgalom a természetjogra — a lelkiismeret-szabadság jogára — hivatkozott a vele szemben fellépő tételes joggal szemben. Ily alapon szegült ellen Magyarországon is a protestantismus a tételes állami törvényeknek. A vallásszabadság védelmére fegyvert ragadtak ; az 1791 : XXVI. t.-c.-nek a vegyes házasságból született gyermekek vallására vonatkozó rendelkezéseit figyelembe nem vették.

A természetjogra — az ebben foglalt »emberi jogokra« — hivatkoztak igazolásul a francia forradalom vezetői s utánuk Európa többi forradalmainak intézői a mai napig. A természetjog volt mindig az az archimedesi pont, melyből a megromlott, az elviselhetetlenné vált tételes jogot — közjogi téren a »történelmi jogot« — sarkaiból kiemelni igyekeztek.

A természetjog nevében követel bizonyos jogokat a katholikus egyház, vagy a katholikusok részére a római szentszék.[1] Viszont a természetjogra hivatkozva folytattak és folytatnak harcot Franciaországban a szerzetesi fogadalom ellen ; s a természetjog alapján védelmezte az 1801. évi francia konkordátumhoz kiadott »organikus cikkelyeket« *Portalis,* Napoleon vallásügyi minisztere. Azt mondja ugyanis : »Az a kérdés, vajjon valamely vallási társaság feje, vagy más vallási szolga hatalom-

[1] Pl. a vegyes házasságból született összes gyermekek katholikus neveltetését.

mal bir-e az államok fölött, a legegyszerűbb fogalmakra vezethető vissza. Minden ember a természeti törvény egyszerű ösztönzése által nemde saját önfentartására törekszik? Már most, amit minden egyes ember megtehet a maga egyéni üdve érdekében, miért ne tehetné meg ugyanazt a közjó érdekében a politikai test, amely nem egyéb, mint rengeteg egyesülete az emberek sokaságának? Vajjon mi más a szuverénitás, mint a természeti jogok eredménye, összekapcsolva a társadalom szükségeivel?«

»Ezek a kérdések sohasem tartoztak a theologiához; tisztán polgári kérdések ezek; eldöntendők az emberi társadalom általános elvei által; mert az emberi társadalom a népek egyetemes jogára támaszkodik; amely nem tűr kivételt, minthogy a természetjogon alapul, mely elismeri a kormányok függetlenségének nagy elvét; tagadni ezt a függetlenséget, annyi mint megbontani a kötelékeket, melyek a polgárokat államba egyesítik, annyi mint vétkezni az állam ellen.«[1]

Korunk legerősebb mozgalmai, a gazdaságpolitikai mozgalmak hátterében is a természetjog szerepel, mint döntő tényező. Nem a célszerűség, nem is a ma némelyek által hangoztatott társadalmi szolidaritás, valamint nem a szeretet az, mely a gazdasági reformok kiküzdésében döntő erővel bir, hanem az a tudat, hogy valamely, a tényleges — tételes — jogállapottal szemben támasztott követelés, a tényleges gazdasági jogviszonyok megváltoztatására irányuló törekvés az igazságosság követelménye, vagyis természetjogi követelmény. És nemcsak a gazdasági életben magában játszik a természetjog ilyen szerepet, hanem a közgazdaságtan irodalmában is. A közgazdaságtan megalapítói és első képviselői, mint *Smith* Ádám

[1] Rapport sur les Articles Organiques de la convention passée à Paris, le 26 messidor an IX. (15 juillet 1801.), entre le gonvernement français et le Pape, fait par M. Portalis, conseiller d'État, chargé de toutes les affaires concernant les cultes. — *Migne:* Encyclopédie Théologique, tom. 9. Cours alphabetique et méthodique de Droit Canon, »Concordat«, col. 647.

és *Ricardo* abban a meggyőződésben éltek, hogy az általuk formulázott követelések és tételek a természetjog követelményei.[1] A gazdaságilag elnyomottak időnkint való föl-

[1] *Schmoller :* »Die Gerechtigkeit in der Volkswirtschaft« c. tanulmányában így ír : »Der Glaube an die Gerechtigkeit ihrer Forderungen war die Stärke der naturrechtlichen Nationalökonomie. Als Konsequenz der »natürlichen Freiheit und Gerechtigkeit« verlangt Adam Smith die Freizügigkeit und Gewerbefreiheit. Die freie individuelle Konkurrenz, so hat man neuerdings ganz richtig die Gedanken des grössten Schülers von Adam Smith zusammengefasst, erscheint bei Ricardo als die strikteste Gerechtigkeit gegen alle arbeitenden Menschen. Und das ist nicht zufällig. Keine grosse sociale oder volkswirtschaftliche Reform kann unter Hinweis auf ihre Zweckmässigkeit den trägen Widerstand, der sich ihr entgegenstellt, überwinden. Erst wenn es gelingt, das Geforderte als das Gerechte erscheinen zu lassen, zündet die Forderung und setzt die Massen in Bewegung. Ich hábe seit Jahren in der öffentlichen Diskussion wie in den volkswirschaftlichen Schriften darauf geachtet, wann und wie die Frage der Gerechtigkeit bei volkswirtschaftlichen Dingen mit hereingezogen werde ; und ich fand, dass es unwillkürlich fast überall geschehe. Wird das Bankwesen erörtert, so erklärt der Feind der ungedeckten Noten diese für eine Ungerechtigkeit. Stehen höhere Zölle in Frage, so erklärt der Freihändler sie zuerst für ungerecht, dann für unsittlich, erst in dritter Linie für verderblich in wirtschaftlicher Beziehung. Bei allen Diskussionen über die neueste Wendung unserer Zollpolitik suchte man von beiden Seiten immer zu beweisen, das, was der Gegner wolle, schade gerade dem kleinen Manne, dem kleinen Unternehmer, wirke also in der ungerechtesten Weise auf die Einkommens- und Vermögensverteilung. Ein angesehener Politiker, welcher jede Erörterung der Gerechtigkeit der Vermögens- und Einkommensverteilung für überflüssig und absurd erklärt, verfällt in der Polemik gegen Marx sofort in denselben Fehler, den er seinen Gegnern vorwirft : er erklärt die heutige Vermögensverteilung in Deutschland für legitim, weil nicht der Besitz von Kolonien, nicht die Ausbeutung von Sklaven, sondern die redliche Arbeit des deutschen Bürgertums den Wohlstand selbst geschaffen habe. Er deutet damit ganz richtig auf den Kernpunkt hin, von dem heute das Volksbewusstsein bezüglich der gerechten Vermögensverteilung beherrscht wird. Ein wesentlicher Sprecher der heutigen Freihandelspartei im Reichstage meint, die Naivetät, niedrige Löhne zu preisen dürfe sich heute nicht mehr aus Licht wagen : »Heute betrachten wir nur dann die Verhältnisse als wirtschaftlich gesund, wenn sie

lázadása a tőke s a kizsákmányolók ellen, nem jelenti azt, hogy ők pusztán célszerűtlennek tartják a gazdasági termelésnek és a javak megoszlásának tényleges rendjét, hanem azt jelenti, hogy ők jogellenesnek, még pedig a természetjog értelmében jogellenesnek tartják azt a gazdaságtársadalmi állapotot, melyet erőszakkal s a tételes törvényeken keresztülgázolva akarnak megváltoztatni.[1] Mert — ismételjük — nem a célszerűség, vagy a szeretet és szolidaritás, hanem az igazságosság, még pedig a természetjogi igazságosság, a gazdaságpolitikai kérdések s jelesül a socialis kérdés elnevezése alatt egybefoglalt kérdéstömegnek a főmozgatója.[2]

Mikor a legellentétesebb felfogások, érdekek és törekvések igazolására hivatkoznak a természetjogra, e hivatkozások lehetetlen, hogy mind helyesek legyenek. A természetjog létezése szempontjából azonban az egyes kérdésekre vonatkozó nézeteltérések közömbösek. Döntő az a tény, hogy a legellentétesebb felfogásokban is az a közmeggyőződés nyilatkozik meg, hogy természetjog létezik. E meggyőződés a nemjogászoknál kiirthatatlannak látszik. Ez a természetjog erőssége.[3]

jedem Teilnehmer an der Arbeit *seinen gerechten Anteil* an Gewinn sichern.« *Schmoller :* Zur Social- und Gewerbepolitik der Gegenwart, Reden u. Aufsätze. Leipzig, 1890. 205. s köv.

[1] *Nostitz :* Das Aufsteigen des Arbeiterstandes in England. Jena, 1900. 1—36. l.

[2] Dr. *Notter* Antal : A socialis igazságosság. Társulati Értesitő, 1898. 7. szám. — Hogy a természetjogi elvek mennyire befolyásolják a gazdaságpolitikát, azt az egyes részletkérdéseknél is lehet észlelni. A Schmoller által a fentebbi jegyzetben felhozott esteken kivűl szolgáljon példa gyanánt a munkanélküliség kérdése is. A munkanélküliség kérdését másképen fogja kezelni az, aki a »munkára való jog« természetjogi elvét vallja, mint az, aki ezt az elvet nem vallja, vagy épen azt mondja — ami szintén természetjogi jellegű állitás, — hogy a társadalom nem köteles gondoskodni azokról, kik az ő hozzájárulása nélkül születtek. Lásd *Buehl :* Arbeitseinrichtungen für Zwecke der offenen Armenpflege, 3. s köv. (Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege u. Wohlthätigkeit, 43. Heft. Leipzig, 1899.)

[3] Különbséget kell tenni a között, hogy van-e természetjog, és a között, mit sorozunk a természetjog körébe. Mint ahogy különb-

Ezzel szemben viszont a természetjog gyöngesége az, hogy amily egyértelmű volt az emberiség minden időben a természetjognak a megvallásában, szintoly különbözők a nézetek a tekintetben, hogy mit értünk természetjog alatt? mely jogtételek tartoznak a természetjog körébe? s továbbá, a természetjognak bizonyos konkrét jogviszonyra nézve van-e mondanivalója s mi legyen az?

III.

A természetjog mibenléte, tartalma s köre tekintetében időnkint változtak a nézetek. Más volt a római jog felfogása a természetjogról, más — bár a római joggal nem épen ellentétes — a középkori scholastikáé, ismét más az újkori bölcselőké.

Habár már a görögöknél találunk a természetjogra vonatkozó kijelentésekre,[1] különös figyelmet mégis a római jogászok e tárgyú kijelentései érdemelnek. *Cicero*, a bölcselkedő jogász, több helyütt nyilatkozik a természetjogról s azt a tételes jog alapjának mondja.[2] *Quintilianus* ismeri ezt a fel-

séget kell tenni pl. egyfelől nemzet és nemzeti akarat között és másfelől a között, hogy egyesek mit állitanak a nemzeti akarat követelésének. A politikusok folyton kiáltják, hogy a nemzet ezt meg azt akarja, holott a nemzetnek talán esze ágában sincs azt akarni. De abból, hogy valamit tévesen állitanak nemzet iakarat gyanánt, helytelenség volna azt következtetni, hogy nemzet vagy nemzeti akarat nem létezik.

[1] Sokrates tana a »φύσει δίκαιον«-ról, melyet Aristoteles kifejtett s melyet a Stoa az ő ethikájának és jogbölcseletének alapjává tett.

[2] De leg. I. 12., 13.: »Quibus ratio a natura data est, iisdem etiam *recta ratio* data est, ergo et lex, quae est recta ratio in jubendo et vetando; si lex, jus quoque. At omnibus ratio; jus igitur datum est omnibus.« — U. o. I. 15.: »Jamvero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quae scita sint populorum institutis aut legibus. Etiamne, si quae sint leges tyrannorum? Si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hae leges justae haberentur? nihilo credo magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium indicta causa posset occidere. Est enim unum jus, qu odevincta est hominum societas, et quod lex constituit una; qua lex est recta

osztást: Justum natura et justum constitutione. *Seneca* szerint:[1] »Est ergo a Deo, tanquam naturae auctore, impressum inditumque cordibus nostris, per quod secundum dictamen rationis practicae actus humanos liberos ad bonum justumque dirigimus.«

Hogy miben áll a természetjog, erre nézve a római jogászok többféle meghatározást adtak.

A római jog a természetjogot először is azoknak az ösztönszerű hajlamoknak a megnyilatkozásában látja, melyek emberrel és állattal közösek. Ulpianus szerint: »Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam jus istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae terra marique nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque faeminae conjugatio, quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus enim cetera quoque animalia, feras etiam istius juris peritia censeri.«

Ez a meghatározás a természetjogot a legtágabb érte-

ratio imperandi atquae prohibendi: quam qui ignorat, is est injustus, sive illa est scripta uspiam, sive non.« — U. o. II. 5.: »M. Quid quod multa perniciose, multa pestifera sciscuntur in populis, quae non magis legis nomen attingunt, quam si latrones aliqua consensu suo sanxerint. Nam neque medicorum praecepta dici vere possent, si quae inscii, imperitique pro salutaribus mortifera conscripserint: neque in populo lex, cuicui modi fuerit illa, etiamsi perniciosum aliquid populus acceperit. Ergo est lex justorum injustorumque distinctio, ad illam antiquissimam et rerum omnium principem expresse naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quae supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos.« — U. o.: »Hanc video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, neque scitum esse aliquod populorum, sed aeternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam, et ultimam mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata; est enim ratio mensque sapientis ad jubendum deterrendumque idonea.« — Pro Milone: »Legem non scriptam, quam non didicimus, legimus, verum ex ipsa natura hausimus, accepimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus.«

[1] Epist. 65. ad Lucilium.

lemben veszi, mert a faj fentartására vonatkozó azon ösztönöket tekinti természetjognak, melyek az emberrel és az állattal közösek. Hogy mennyiben birnak ezek az ösztönök, ezek a hajlamok jogszabály jellegével, a római jogtudósok nem magyarázták meg. Valamint azt is figyelmen kívül hagyták, hogy a szóban forgó ösztönöknek és hajlamoknak nem minden megnyilatkozása tekinthető a természetjog parancsának; sőt ez ösztönök követése az embernek némely esetben épen tilos, habár az állatoknál, mint amelyeknek eszük és szabadakaratuk, illetőleg melyeknél beszámítás nincs, nem rosszak és nem tilosak. Egy további hibája a római jogász meghatározásának az, hogy e meghatározás csak azokat a hajlamokat veszi figyelembe, melyekben az ember az állatokkal osztozik; ellenben nem terjeszkedik ki az ember eszes természetén alapuló hajlamokra.[1]

A római jog azonban a természetjogot még más értelemben is veszi, amidőn t. i. alatta a jus gentiumot érti. Erre vonatkozólag mondja *Gaius*[2]: »Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit, id quod apud omnes peraeque custoditur, vocaturque jus gentium.« Ugyanez értelemben mondja továbbá a római jog[3]: ». . . jure naturali, quod sicut diximus, appellatur jus gentium.« Ugyanide tartozik az, midőn a római jogászok egyes jogszabályoknál, a tételes jog egyes intézkedéseinél a »naturalis ratio«-ra hivatkoznak, mint pl. a foglalás, kincstalálás és átadás által való tulajdonszerzésnél, a gyümölcsök tulajdonának megszerzésénél a jóhiszemű birtokos által; a gyermekek házasságához való szülői beleegyezésnél;[4] valamint ide tartozik a »naturalis obligatio« is, amely ámbár actióban nem részesül, mégis valóságos kötelem.

A középkori scholastikus bölcselők és kánonisták, midőn a római jog eme doctrináit átvették, azt mondották, hogy a jus gentium kétféle: primarium és secundarium; az előbbi a

[1] *Bouix:* Tractatus de principiis juris canonici, Monasterii 1853. 17. s köv. l.

[2] Instit. I. §. 1. és L. 9. D.

[3] 11. J. de rer. divis. II. 1.

[4] Pl. Instit. lib. II., 1. de rerum divis, I. 10. de nuptiis.

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYÁNAK
FELOLVASÓ ÜLÉSEIBŐL
56. sz. 56. sz

A TERMÉSZETJOG

*

IRTA

DR. NOTTER ANTAL.

Felolvastatott a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának
1905. október hó 12-én tartott ülésén.

BUDAPEST
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTÁLYA
1906.

Ára 1 korona 80 fillér.

A Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatalában (Szentkirályi-utcza 28. szám) és könyvkereskedésében (Kecskeméti-utcza 2. szám) megrendelhetők a következők:

FELOLVASÁSOK

a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának üléseiből

(8-r.)

1. sz. *Kandra Kabos.* Az ezeréves Károlyiak. (23 oldal) Budapest, 1904. Ára ... ... 60 fill.
2. » *Dr. Giesswein Sándor.* Az urali nyelvek helyhatározói demonstrativ elemei. (29 old.) Bpest, 1904. Ára 80 fill.
3. » *Dr. Karácson Imre.* Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században. (29 old.) Bpest, 1894. Ára 50 fill.
4. » *Dedek Crescens Lajos.* Boncz könyve a vallás körüli felségjogról. (71 old.) Bpest, 1894. Ára 1 kor. 40 fill.
5. » *Dr. Kiss János.* Az értelmi ismeretek keletkezése. (28 old.) Budapest, 1894. Ára ... ... 60 fill.
6. » *Hummer Nándor.* A kereszténység nyomai Magyarország mai területén a honfoglalás előtt. (69 oldal.) Budapest, 1894. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
7. » *Dr. Czobor Béla.* A spalatói archaelogiai kongresszusról. (33 oldal.) Ára ... ... 60 fill.
8. » *Dr. Mihályfi Ákos.* Emlékbeszéd Szvorényi Józsefről. (40 oldal.) Ára ... ... 60 fill.
9. » *Dr. Kiss János.* A katholikusok III. nemzetközi tudományos kongresszusról. (22 oldal.) Ára ... ... 50 fill.
10. » *Dr. Székely István.* Monismus és dualismus a filozófiában. (22 oldal.) Ára ... ... 30 fill.
11. » *Felsmann József.* A Kalocsai Codex. (60 oldal.) Budapest, 1895. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.
12. » *Dr. Surányi János.* Az állami tekintély erkölcsi alapja. (22 oldal.) Budapest, 1895. Ara ... ... 50 fill.
13. » *Hummer Nándor.* A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. (112 oldal.) Budapest, 1896. Ára ... ... 1 kor. 60 fill.
14. » *Bodnár Gáspár.* A katholikus népies irodalom műveléséről. (16 oldal.) Budapest, 1895. Ára ... ... 40 fill.
15. » *Dr. Czobor Béla.* Giovanni Battista de Rossi emlékezete. (80 oldal.) Budapest, 1896. Ára 1 kor. 60 fill.
16. » *Szekrényi Lajos.* Emlékbeszéd Szulik József fölött. (30 oldal.) Budapest, 1896. Ára ... ... 60 fill.
17. » *Dr. Margalits Ede.* Márk királyfi (Kraljevics Márkó). (192 oldal.) Budapest, 1896. Ára ... ... 2 kor. 40 fill.

tulajdonképeni természetjog, az utóbbi pedig azon jogszabályok összessége, melyek a naturalis ratióból erednek ugyan, de nem pusztán az ész világossága által ismertetnek föl, hanem célszerűségi megfontolások alapján nyertek elismerést az összes, vagy majdnem az összes népeknél.[1]

A jus naturalehoz tartoznak azonban azok a jogelvek is, melyek Justinian Institutióiban[2] ily módon szerepelnek: »Juris praecepta sunt haec: honeste vivere; alterum non laedere; suum cuique tribuere.« Ezek az emberben levő igazságérzet megnyilatkozásai; inkább irányt adnak, mint tartalmat. A természetjog mai tagadói tényleg azt az ellenvetést teszik, hogy eme jogi parancsok csak alaki jellegűek, tartal-

[1] *Reiffenstuel:* Jus Canonicuum Universum, Prooem. §. 2., n. 31. s köv.: »Notandum tamen, quod jus gentium per juris interpretes passim duplex assignetur: primarium videlicet, et secundarium. *Jus gentium primarium* (quod et antiquum jus gentium appellatur, l. 1. ff. de acquir. rer. dominio; item jus divinum, eo quod divina quadam providentia constitutum, nobisque a Deo inditum fuerit, t. Cod. naturalia, Inst. de jure nat., gent. et civil.) coincidit cum jure naturali proprie dicto, ac prout istud solis hominibus convenit; estque illud, quod naturalis ratio inter omnes gentes constituit; quodque mentibus hominum a Deo naturaliter inditum est, et ab omnibus populis custoditur . . . Et in hac acceptatione l. 1. §. jus gentium, ff. de just. ad jus gentium revocatur religio erga Deum; ut parentibus et patriae pareamus; patet siquidem, talia jam praecipi per jus naturale proprie dictum ac prout solis hominibus convenit, non autem brutis. Insuper l. 2. ff. eod. ad jus gentium taliter acceptum reducitur, ut vim atque injuriam propulsemus; item, quod hominem homini insidiari nefas sit, cum inter nos cognationem quamdam natura constituerit. — *Jus gentium secundarium* . . . dicitur illud, quod ex naturali quidem ratione proficiscitur, non tamen simpliciter ex solo rationis instinctu nobis est inditum, sed necessitate humana convictus sic exigente, mediante discursu aliquo practico inter omnes, vel ferme omnes gentes, ipso usu, atque moribus constitutum fuit, idque vel per modum legis praeceptivae, aut prohibitivae, sive per modum potestatis permissivae quidpiam agendi, quod consuetudine omnium, vel pene omnium gentium praecipitur, prohibetur, aut conceditur tamquam necessarium, vel utile hominibus, communem inter se societatem foventibus. — Ez a jus gentium secundarium a tételes joghoz soroltatik.

[2] Instit. lib. I. 1. de justitia et jure.

muk nincs ; mert hogy miben áll a »laedere«, miben áll a »suum cuique tribuere«, vagyis mi a »suum« — ezt ezek a jogi parancsok s általában a természetjog nem mondja meg, ezt csakis a tételes jogrend állapítja meg. Ily módon az említett »juris praecepta« üres keretek, melyeknek senki semmi hasznát nem veszi.

Ezzel szemben a természetjog védői azt felelik,[1] hogy annak a parancsnak : »neminem laedere« és »suum cuique tribuere«, igenis van materiális tartalma. Azt mondják, minden ember az életét, tagjainak épségét, szabadságát a sajátjának (suum) mondhatja ; aki tehát az embertől eme javakat gyilkosság, emberölés vagy testi sértés által elveszi, jogsértést követ el akkor is, ha nincs emberi törvény, mely őt büntetéssel sujtaná és biró, ki őt felelősségre vonná. Kain testvérgyilkossága nemcsak a szeretet ellen való bűn volt, hanem az igazságot is sértette ; Kain vétkezett ama jogi parancs ellen : »Ne ölj« ; bűnös volt, habár még nem létezett állami törvény, mely a gyilkosságot tiltja és bünteti. De nemcsak az élet, a test tagjai, az egészség és a szabadság azok a javak, melyeket az ember természettől fogva mondhat a sajátjának, hanem sajátja még mindaz, amit megengedett úton, pl. munka, szerződés stb. által szerez : a tulajdon, a jó hirnév, a házastárs, a társadalmi állás stb. Mindezekben az esetekben természetes jogkövetelmény, hogy mindenki tartsa tiszteletben ezeket az őt illető javakat; aki ezt nem teszi, jogsértést követ el, tekintet nélkül arra, vajjon tételes törvények ezt elismerik-e, vagy sem. Innét a természetes erkölcsi parancsok : ne orozz, ne paráználkodjál, hamis tanuságot ne tégy felebarátod ellen stb.

Ez a »neminem laedere« és a »suum cuique tribuere« tartalma a katholikus természetjogi iskola kifejtése szerint.

E magyarázat ellen a mai jogi irodalom alapján kifogás tehető a szabatosság tekintetében. Ugyanis már *Savigny* erősen megtámadta a saját személyen való jogok fogalmát.[2]

[1] Lásd : *Cathrein* id. értekezését, Stimmen aus Maria-Laach 1905. aug. füzet, 127. l.

[2] *Savigny :* System I. 335. s köv. — Ugyanigy *Unger :* System d. österr. allg. Privatrechts. I. §. 60. — Lásd még *Regelsberger :* Pandekten. I. 198. l.

A jelenlegi jogi irodalomban az a felfogás érvényesül, hogy az élet, az egészség, a.szabadság, a becsület stb. nem dolgok (res, mint jogi műszó) melyeket az ember bir, a melyek tehát a »suum« osztályába sorozhatók, hanem az ember tulajdonságai vagy állapotai, melyek az ő konkrét lényét alkotják ; a test és ennek tagjai pedig az ember alkatrészei, nem pedig »övéi«. Mindezek nem esnek a »birni«, hanem a »lenni« kategóriájába. Az alany nem lehet önmagánaka jogtárgya. A jogellenes támadás tárgya tehát adott esetben itt nem valamely jog, hanem a jogalany maga.[1]

Azonban ezek a jogi fogalmak szerkezetéből merített ellenvetések nem érinthetik magát a »praecepta juris«-ban foglalt gondolatot, amelyet nem szabad azonosítani magával a gondolatnak szövegezésével. Aki azt mondja : az élet, az egészség és testi épség, a szabadság s a becsület nem jogtárgyak, hanem a személynek részint alkatrészei, részint tulajdonságai avagy állapotai, annak a »neminem laedere« és »suum cuique tribuere« tételeit, amennyiben az életre, egészségre, testi épségre, szabadságra, becsületre vonatkoznak, úgy kell szövegeznie : tiszteld mindenkinek a személyét, a jogalanyiságát ; tekintsd minden embertársadat jogalanynak.

A »suum« tehát nem veendő mint magánjogi terminus technikus, hanem köznapi értelemben. Különben pedig a régiek

[1] *Jellinek :* System d. subjektiven öffentlichen Rechte. 2. k. Tübingen, 1905. 83. l. — Hogy a test és ennek tagjai, továbbá az élet, egészség s szabadság az emberre nézve nem »suum«, hanem részint a személy alkatrésze, részint a személy tulajdonsága vagy állapota, — ez megfelel talán aquinói sz. Tamás felfogásának is aki szerint (Sum. Theol. I. qu. 21. a. 1. ad 3.) : »Dicitur esse suum alicujus, quod ad ipsum ordinatur.« Tehát a »suum« olyasvalami, ami nem maga az ember (ipse), hanem ami az ő számára (ad ipsum) szolgál, vagyis valami az emberen kívül levő dolog. De kérdés : vajjon nem mondhatni-e, hogy az ember egyik része, tulajdonsága vagy állapota az emberrel mint egészszel szembeállitható akként, hogy a rész az egésznek a céljaira rendeltetik, »ad ipsum ordinatur«. A saját személyen való jogok elleni, fentebb érintett egész hadjárat kevés puskaporral folyik s ismét csak azt bizonyítja, hogy a kellő bölcseleti iskolázottsággal nem biró jogászok milyen philosophiai »Sonntagsjägerek«.

maguk is megmagyarázták, hogy a »suum«-ot miképen kivánják érteni. Mert az igazságosságot egyfelől azon erénynek mondták, mely mindenkinek megadja a »magáét«; [1] másfelől az igazságosság megnyilatkozásait akként részletezték, hogy az igazságosság mindenkinek megadja az őt megillető méltóságot, a szülők iránt engedelmességet, a felebbvalók iránt tiszteletet tanusít, az egyenlő állásúakkal egyetértésben él, az alárendelteket fegyelemben tartja, a szegények és ügyefogyottak iránt pedig munkás részvétet mutat. [2]

De ha az ember testét s testi épségét, valamint személyiségének tulajdonságait és állapotait ki is rekesztjük a »suum« köréből, még mindig vannak jogtárgyak, melyek a legszigorúbb és legszabatosabb jogi terminologia szerint is a »suum« alá sorolandók. Ilyen »suum« az, amit az ember magának megengedett úton szerez; bizonyos tekintetben »suum« a házastársa és a gyermeke is.

Egyébként az előbb ismertetett jogászi ellenvetés tulajdonképen csak a »suum cuique« szövege ellen irányulhat; az »alterum non laedere« tilalmát — mely az előbbi tételnek a tagadólagos formulázása — ez az ellenvetés nem érintheti.

Az »alterum non laedere« pedig bizonyos tartalommal bir minden tételes jogtól függetlenül is. Az »alterum non laedere« elvének helyességét azonnal felismeri az ember, mihelyt azt a tapasztalati tényt, hogy valamely dolog testi vagy lelki kellemetlenséget okoz embertársának, összekapcsolja a természetünkben meglevő szeretet elemi érzésével. [3] És ezzel

[1] Instit. lib. I. 1. de justit. et jure: Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuens.

[2] *Verbőczy* Tripart. Prolog., tit. 1.: Justitia est habitus bonus tribuens cuique suam dignitatem, Deo religionem, parentibus obedientiam, majoribus reverentiam, paribus concordiam, minoribus disciplinam, sibi ipsi castimoniam, et pauperibus ac miseris compassionem operosam.«

[3] Csak a szeretetet kivánjuk itt fölemlíteni, de a konkrét esetben egyéb érzelmek és megfontolások is működnek közre; nevezetesen az igazságosság, amennyiben azt lelki hajlamnak tekintjük továbbá az ember világnézete, jeléül az a meggyőződés, hogy mindnyájan egy Atyának gyermekei vagyunk.

nyomban tartalmat is nyer az »alterum non laedere« alakinak mondott tétele. Mert minden tételes jogszabály nélkül is felismeri az ember azt a tényt, hogy pl. a testi bántalom, a sértegetés, vagy az elfogadott igéret meg nem tartása, mely igéretre embertársunk támaszkodva, bizonyos magatartást követett, — testi vagy lelki kellemetlenséget okoz embertársának.

Elfogadva azonban azt az állítást, hogy az »alterum non laedere« és »suum cuique tribuere« tételei magukban véve tartalom nélkül valók s hogy csakis a tételes jog állapítja meg, miben áll a »laedere« s mi az a »suum«, melyet mindenkinek meg kell adnunk : ebből nem következik az, hogy — mikép a természetjog elvetői gondolják — e tételek magukban véve értéktelenek és semmitmondók. A természetjognak a létezését nem szabad úgy gondolnunk, hogy a természetjog a tételes jogtól egészen idegen valami, úgy hogy nincs benne vonatkozás a tételes jogra. Ez helytelen felfogás. A természetjog és a tételes jog egymással nemcsak szövetségben vannak, de egymást kölcsönösen áthatják. Tehát a természetjog ellen nem szólhat az, ha valamely természetjogi tételben a tételes jogra utalás foglaltatik. Ha tehát minden jogsérelem (laesio) tényálladékát és minden »suum«-ot a tételes jog állapítana is meg, ez mégsem szólna az »alterum non laedere« és »suum cuique tribuere« természetjogi érvénye ellen.

Az eddig előadottakból kiviláglik, hogy a római jogban megvolt a természetjognak alaposan kidolgozott tana. Ez a tan azonban némely tekintetben megvilágításra szorult (s e megvilágítást igyekeztünk is megadni), mert enélkül azok, akik a római jogászoknak csak szavainál maradnak s azok értelméhez nem hatolnak le, könnyen tévedésekbe esnek.

IV.

A kereszténység, egész jellegénél fogva, az állam tételes jogát nem tekinthette a cselekvés sem föltétlen, sem kizárólagos szabályának. Sz. Pál apostol mondása, hogy a pogányoknak van szívükbe írott törvényük,[1] s az a keresztény

[1] Róm. 2., 14., 15.

felfogás, mely a jogszabályokat az erkölcsi szabályok egyik csoportjának tekintette: eo ipso a természetjog elismerését foglalta magában.

A természetjogi parancsokat erkölcsi parancsoknak tekintették, melyek szerzője Isten. A természetjog tehát isteni jog, ugyanolyképen, mint a kinyilatkoztatott isteni akarat. A természetjog ily formán az isteni törvénynek, Krisztus törvényének képében jelenik meg. »Inkább kell Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek.«[1] *Sz. Ágoston* szerint:[2] »Lex tua scripta est in cordibus hominum ... Quis enim scribit in cordibus hominum naturalem legem, nisi Deus?« *Sz. Jeromos* szerint: »Aliae sunt leges caesarum, aliae Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit.«[3] Még *Hinkmar* rheimsi érsek is szembeállítja az isteni törvényt az emberi törvénynyel. »Sciant se in die judicii nec Romanis, nec Salicis, nec Gundobadis, sed divinis et Apostolicis legibus judicandos.«[4] Sz. Jeromos azonban *természeti törvényről* is beszél, midőn magyarázza sz. Pál apostolnak a szívekbe írott törvényről mondott szavait: »Hogy a természet törvénye szívünkbe iratott, tanítja az Apostol. Ez a szívünkbe írott törvény átöleli az összes nemzeteket, és nincs ember, aki nem ismerné. E természeti törvény által ismerte meg Kain az ő bűnét, midőn mondá: »Nagyobb az én bűnöm, semhogy bocsánatot érdemelnék.« És Ádám és Éva is megismerték bűnüket és ez okból az élet fája alatt elrejtőztek. És ugyanígy vallja meg Fáraó, még mielőtt Mózes a törvényt adta, nyugtalanítva a természet törvénye által, az ő gonoszságait és mondja: »Az Úr igazságos, én azonban és az én népem igazságtalan.«[5]

Ez a »lex naturae« azonban, mely az emberek szívébe van vésve, ezen egyházi írók nézete szerint is csak kevés, bár igen fontos, erkölcsi parancsból állott. Körülbelül a tízparancsolat parancsai alkották szerintök ezt a természeti

[1] Csel. 4.
[2] Confess. 6. 4.
[3] Ep. 73. ad Oceanum (Migne, t. XXII. col. 691.).
[4] Sirmond, Opp. I. 598.
[5] Epist. 121. Migne XXII. 1029.

törvényt. Hogy mily szűk körre szorítkoztak a »lex naturae« kétségtelen tételei, mutatja az, hogy pl. sz. Ambrus szerint a házasságtörés tilalma, illetőleg a házasság egysége nem alapszik a természet törvényén. A Gratian Decretumában található nyilatkozatában [1] a patriarkák soknejüségét azzal mentegeti, hogy »nondum interdictum adulterium videbatur. Poena criminis ex tempore legis est, quae crimen inhibuit, nec ante legem nulla rei dampnatio est, sed ex lege«. A soknejüség tilalma tehát szerinte a tételes törvényen alapszik. Sz. Ambrus és az utána következő századok még nem ismerték aquinói sz. Tamás megkülönböztetését a természeti törvény elsőrendű és másodrendű szabályai között.

A szentatyák és egyházi írók ezen és hasonló nyilatkozatai a természeti törvényről, nem voltak tüzetes kutatások a természeti törvény mivoltáról. Ötletszerű kijelentések voltak s a természeti törvénynek a lex divina-tól való szoros elhatárolására nem is gondoltak. Mint rendszeresebb mű azonban, mely a scholastikára és a kánonjogra hatással volt, említendő sevillai *Izidor* »Etymologiae« című műve.

Tüzetesebben kellett a természet törvényével foglalkozni akkor, mikor a pápai törvényhozás köre és tartalma hatalmasan megnövekedett s a fölmentések — jelesül a házassági fölmentések — joga kifejlődött. A kereszténység első évezredében az volt a törekvés, hogy az egyházi törvények kivétel nélkül megtartassanak. A XII. században azonban már erősen folyik a vita a fölött, hogy a pápa mennyiben adhat fölmentéseket a törvények alól. Vendome-i Gottfried szerint: »Sunt quidam, qui Romanae ecclesiae omnia licere putant et quasi quadam dispensatione aliter, quam divina scriptura praecipit, eam facere posset. Quicunque ita sapit, desipit. Nam Romanae ecclesiae post Petrum minime licet, quod Petro non licuit.« Ellenben Ivo chartres-i püspök, Decretumának Prologusában alapot szolgáltat a fölmentés jogának gyakorlására, midőn különbséget tesz változhatatlan és változó törvények között. »Praeceptiones itaque et prohi-

[1] c. 3., C. 32., qu. 4.

bitiones aliae sunt mobiles, aliae immobiles. Praeceptiones immobiles sunt, quos lex aeterna sanxit, quae observatae salutem conferunt; non observatae eandem auferunt . . . mobiles vero sunt, quas lex aeterna non sanxit, sed posteriorum diligentia ratione utilitatis invenit non ad salutem principaliter obtinendam, sed ad eandem tutius muniendam«[1]

Gratian az ő Decretumában a dispensatio-jog korlátjául a természetjogot állítja föl.[2] Természetjog pedig szerinte az, ami a mózesi törvényben és az evangéliumban foglaltatik. »Ius naturae est, quod in lege et evangelio continetur, quo quisque jubetur alii facere, quod sibi vult fieri et prohibetur alii inferre, quod sibi nolit fieri. Unde Christus in evangelio: omnia quaecunque vultis, ut faciant vobis homines, et vos eadem facite illis. Haec est enim lex et prophetae.«[3]

»Cum ergo naturali jure nihil aliud praecipiatur, quam quod Deus vult fieri, nihilque vetatur, quam quod Deus prohibet fieri; denique cum in canonica scriptura nihil aliud, quam in divinis legibus inveniatur, divinae vero leges natura consistant, patet, quod, quaecunque divinae voluntati, seu canonice scripturae contraria probantur, eadem et naturali jure inveniuntur adversa. Unde quaecunque divinae voluntati seu canonicae scripturae, seu divinis legibus postponenda censentur, eisdem naturale jus praeferri oportet. Constitutiones ergo vel ecclesiasticae vel saeculares, si naturali juri contrariae probentur, penitus sunt excludendae.«[4]

Gratian szerint tehát a mózesi törvényben és az evangéliumban foglalt jogszabályok alkotják a jus naturalet. E meghatározás nem a természetjog belső mivoltán alapszik, hanem azon, hogy hol foglaltatnak a természetjogi parancsok. Aquinói sz. Tamás, midőn ezt a Gratian-féle meghatározást idézi, hozzáteszi, hogy Gratian szavait nem úgy kell érteni, mintha minden, ami a mózesi törvényben és az evangélium-

[1] Hinschius: Kirchenrecht. III. 745. l. 2. és köv. jegyz.

[2] D. 13.: Adversus naturale jus nulla dispensatio admittitur, nisi forte duo mala ita urgeant, ut alterum eorum necesse sit eligi.

[3] Dist. 1. De ismeri a római jogi meghatározást is. c. 7., D. 1.

[4] Dict. ad c. 11. D. 9.

ban foglaltatik, a természetjog körébe tartoznék ; mert sok van ott, ami természetfölötti. Azonban, amik a természetjoghoz tartoznak, azok teljesen benne vannak a mózesi törvényben és az evangéliomban. Ezért Gratian, midőn ezt mondja, hogy »Jus naturale est, quod in lege et in evangelio continetur«, rögtön hozzáteszi : »quo (sc. jure naturali) quisque jubetur alii facere, quod sibi vult fieri, et prohibetur alii facere, quod sibi nolit fieri.« [1]

A most közölt jogszabály, melyet Gratian az evangéliumból vett át, olyan, hogy azt bátran a Justinian-féle »juris praecepta« élére állíthatjuk. Mert az a tétel, hogy »Tedd meg másoknak, amit akarsz, hogy neked is tegyék«, és ennek tagadó alakja : »Amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek az emberek, azt te se tedd nekik«, — azt, ami az »alterum non laedere« és a »suum cuique tribuere« szabályaiban foglaltatik, tetszetősebben, egyszerűbben és nézetem szerint szembeszökőbben is fejezi ki.

Gratiannak ama tanításához, hogy természetjog az, ami a mózesi törvényben és az evangéliumban foglaltatik, még meg kell jegyeznünk, hogy a scholastikusok és a kánonisták szerint az evangéliumban foglalt szabályok — kivéve azokat, melyek a hittitkokra és a szentségekre vonatkoznak — mind a természetjog körébe tartoznak.[2]

Gratiannal megindult a természetjog mibenléte, tartalma és köre után való vizsgálódás. A nézetek még zavarosak voltak. Igy *Simon de Bisiniano* szerint : »Dicunt enim *quidam*,

[1] Sum. Theol. 1. II., qu. 94., a. 3., ad 1.

[2] *Reiffenstuel :* Jus Canonicum Universum, Prooem. §. 2., n. 25. : Ubi generaliter est notandum cum Doctore Angelico . . . , Scoto . . . , Gonzalez . . . , Fagnano . . . et aliis, quod in lege evangelica praeter praecepta moralia, quae sunt juris naturalis, sicque invariabilia, nullum exstet praeceptum immediate obligans jure divino, nisi circa sacramenta novae legis, utpote ab ipsomet Christo Domino instituta, et circa praecepta fidei, cujus quaedam mysteria per legem evangelicam magis explicata fuerunt, prout patet de praecepto credendi in sanctissimam Trinitatem, Incarnationem Verbi Divini, Passionem Christi Domini, ejusque gloriosam Resurrectionem, atque in coelum Ascensionem etc.

quod jus naturale nil aliud est, quam caritas, per quam facit homo bonum et vitat contrarium. Sed hoc constare non potest, quia caritas in solis bonis est. Ipsa est fons proprius bonorum, cui non communicat alienus. Jus vero naturale est commune omnium. *Alii* vero dicunt, jus naturale esse liberum arbitrum. Sed hoc similiter ex eo tollitur, quia libero arbitrio et ad bonum, et ad malum homo flectitur ; jus vero naturale malum semper prohibet et detestatur, *nobis* itaque videtur, quod jus naturale est superior pars animae, ipsa videlicet ratio, quae sinderesis appellatur, quae nec in Chaim potuit scriptura teste extingui.« A jus naturale tehát a lelkiismeret. Ezen jus naturale szerint — mondja Simon de Bisiniano — nincs magántulajdon, hanem minden mindenkié.[1]

Paucapalea a természetjogot úgy határozza meg, mint Gratian.[2] A Summa Coloniensis Bulgarus római jogászra hivatkozva, azt mondja : »Vel sicut Bulgarus ait : jus naturae in generibus et speciebus suis immobile est.«[3]

Egy névtelen Summa, mely a XII. század végén készült Gratian Decretumához, a római jogra támaszkodva ezt mondja : »Animal est substantia animata sensibus. Unde homo habet communem naturam cum quolibet animali, scilicet sensualitatem. Unde homo a sensualitate quoddam jus habet, quod etiam commune est omnibus animalibus sc. jus naturale, quod natura omnia animalia docuit. Et de hoc jure fuit mentio j. d. I. jus autem et in Inst. de jure naturali in princ. et est jus istud ordo et instinctus naturae et propter hoc etiam naturale dicitur. Et secundum hoc jus nihil est justum vel injustum, quia istud jus nihil jubet, sed tantum impellit hominem ex vi naturae. Non enim diceremus, quod equus vel asinus peccaret. Postmodum homo abundat a quolibet animali — hac differentia substantiati rationali et ex hac sibi contrahit quoddam jus naturale.«[4]

[1] *Schulte :* Beitrag I. 23. és köv. l., idézve : *Freisen :* Geschichte des canonischen Eherechts. 894. s köv. l.
[2] *Maassen :* Paucapalea, 52. l., idézve *Freisen* 895. l.
[3] *Schulte :* Beitrag II. 10. l., idézve *Freisen,* 895. l.
[4] *Schulte :* Beitrag III., 40. l. ; idézve *Freisen,* 895. l.

A Stephanus Tornacensis Summájához írt névtelen Glossa a jus divinum-ot így osztja föl : »A Deo insitum menti, ut lex naturalis ; a Deo traditum : lex Mosaica ; a Deo editum : evangelium ; pro Deo conditum : canones.«[1] *Damasus* erre vonatkozólag megjegyzi : »Est enim jus naturale, quod natura omnia animalia docuit .... Jus autem naturale coepit a principio rationabilis animae et est plenum et perfectum, cum sit factum a Deo, qui opus imperfectionis non novit — et est immutabile. Jus autem positivum, cum inventum sit ab homine, est imperfectum, quia de rebus humanis nihil est perfectum — et immutatur per jus aliud postea prolatum.«[2]

Ezen jus naturale-hoz a legkülönbözőbb dolgokat sorolták. A jus naturale-ből vezették le a rabszolgaságot is, jóllehet más — már római jogi források szerint is — a jus naturale szerint az emberek szabadok s a rabszolgaság a jus gentium intézménye. A jus naturale következménye, hogy a pápa senkit sem kötelezhet continentiára, vagy más rendkívüli dolgokra, amit cremonai Sicardus a Szentírás eme parancsával okol meg : magis parendum est Deo, quam hominibus.[3] A régi egyházban az volt a nézet, amelyet a XII. században nemcsak cremonai *Sicardus*, hanem *Rolandus* (a későbbi III. Sándor pápa) is kifejezett, hogy senkit sem lehet nőtlenségre kötelezni, hacsak maga nem kötelezi magát rá fogadalommal. Ez volt az oka annak, hogy a régi egyházban az ordo-t összekapcsolták a votum-mal.[4] A tized adásának kötelezettségét is a jus naturale-ből vezették le.[5] *Richard* szerint : »Contra evangelium et jus natur., quae praecipiunt decimas dare.«[6]

Gratian magyarázói nem vitték mesterüknél előbbre a természetjogról való ismereteket. Erre a feladatra több sikerrel vállalkoztak a scholastikus bölcselkedők. Egy évszá-

[1] *Thaner :* Wien. Sitz.-Ber. 79. köt., 79. l. ; id. *Freisen* 896. l.
[2] *Schulte :* Litteraturgeschichte 89. s köv. l. ; id. *Freisen* 896. l.
[3] *Freisen* : id. m. 896. l.
[4] *Freisen :* id. m. 763. s köv. l.
[5] *Freisen :* u. o. 896. l.
[6] *Schulte :* Litteraturgeschichte, 31. l., idézve *Freisen*, 897. l.

zaddal Gratian után aquinói sz. Tamás a természetjogról olyan mélyen járó fejtegetéseket adott, hogy azután a kánonjogászok is, valamint az ezeken képzett civiljogászok — mint nálunk Verbőczy — ezeket a fejtegetéseket tették saját tanaik alapjává. A jogász tehát, aki tisztába akar jönni a természetjog mivoltával, nem mellőzheti aquinói sz. Tamás tanítását. Az igazság után való törekvésnek itt a jogászban erősebbnek kell lennie, mint a scholastikusok elleni felekezeti elfogultság vagy a modernség köpenyében kérkedő tudatlanság terrorizáló hatásának.

V.

Aquinói sz. Tamásnak a természetjogról szóló fejtegetései összefüggésben vannak a *törvény* mibenlétéről szóló fejtegetéseivel.

A törvényt itt tágabb értelemben, mint a cselekvés kötelező szabályát kell venni. Ily értelemben aquinói sz. Tamás szerint a törvény a cselekedetek azon szabálya és mértéke, melynél fogva valaki cselekvésre indíttatik, vagy a cselekvéstől visszatartatik. Ez a szabályozás az ész feladata, miért is a törvény az ész birodalmához tartozik.[1]

A törvény, mint a cselekvés szabálya és mértéke, kétfélekép létezhetik valakiben vagy valamiben: először úgy, mint szabályozóban; ily módon létezik a törvény az észben, mert ez az, ami szabályozza a cselekvést. Másodszor létezhetik a törvény valamely lényben, mint általa szabályozottban s ily módon létezik a törvény mindazokban

[1] Lex quaedam regula est, et mensura actuum, secundum quam inducitur aliquis ad agendum, vel ab agendo retrahitur; dicitur enim lex a ligando, quia obligat ad agendum: regula autem, et mensura humanorum actuum est ratio, quae est principium primum actuum humanorum . . . ; rationis enim est ordinare ad finem, qui est primum principium in agendis . . . , in unoquoque autem genere in quod est principium, est mensura et regula illius generis: sicut unitas in genere numeri, et motus primus in genere motuum. Unde relinquitur, quod lex sit aliquid pertinens ad rationem. Sum. Theol., 1. II., qu. 90., a. 1.

a lényekben, melyek ezen törvénynél fogva hajlammal birnak valamire. Mert a hajlam, mely valamely törvényen alapul, szintén törvénynek nevezhető. Ily módon a test érzéki hajlamai a tagok törvényének neveztetnek.[1]

A törvény célja sz. Tamás szerint a közjó. E tekintetben alapul veszi sevillai Izidort, aki (in 5. Etymolog. cap. 21.) a törvény meghatározását adja. Ez a meghatározás, mely Izidorból átment Gratian Decretumába[2] és a kánonisták műveibe, szintén nevezetes, mert felsorolja az érvényes törvény kellékeit. E szerint : »Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, secundum patriae consuetudinem, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.«

A kánonjogi felfogást jellemzi, hogy megkövetelte a törvénytől, hogy igazságos legyen ;[3] hogy természetszerű legyen ;

[1] Cum lex sit regula quaedam et mensura, dicitur dupliciter esse in aliquo : uno modo sicut in mensurante et regulante : et quia hoc est proprium rationis, ideo per hunc modum lex est in ratione sola ; alio modo sicut in regulato et mensurato : et sic lex est in omnibus, quae inclinantur in aliquid ex aliqua lege ; ita quod quaelibet inclinatio proveniens ex aliqua lege potest dici lex non essentialiter, sed quasi participative : et hoc modo inclinatio ipsa membrorum ad concupiscendum lex membrorum vocatur. U. o. ad 1.

[2] Can. 2., D. 4. — Sevillai Izidor meghatározása a római jogra támaszkodik.

[3] A kánonisták szerint : igazságtalan törvénynek az alattvalók nem tartoznak engedelmeskedni ; mert *a)* nemo potest ad impossibile obligari ; már pedig ami az ész és a jó erkölcsök ellen van, az jogilag impossibile ; *b)* mert »non est obligatorium contra bonos mores praestitum juramentum ; ergo multo minus lex, utpote quae debet delicta coërcere, non praecipere ; et si secus fieret, oporteret Deum potius audire, quam homines. *Reiffenstuel :* Jus Canonicum, Lib. I. Decr., Tit. II. De Constitut., §. III., n. 29.

Ezt azonban a helyes megértés céljából ismét egybe kell vetni azzal, amit aquinói sz. Tamás tanít az igazságtalan törvényeknek való engedelmességről, midőn így ír :

Injustae autem sunt leges dupliciter. *Uno modo* per contrarietatem ad bonum humanum e contrario praedictis : vel ex *fine*, sicut cum aliquis praesidens leges imponit onerosas subditis, non per-

hogy megfeleljen a hazai szokásnak, [1] a hely és idő szükségeinek ; hogy szükséges és hasznos legyen ; [2] és végül, hogy ne egyesek magánelőnyét, hanem a közjót szolgálja.

Az izidori meghatározás utolsó szavaihoz, melyek szerint a törvény kelléke, hogy a közjóra szolgáljon, aquinói sz. Tamás a következő fejtegetéseket fűzi. A cselekvés rendjében, mely a gyakorlati ész körébe tartozik, első elv a végső cél. Az emberi élet végső célja pedig a boldogság. Ebből következik, hogy a törvény, mely a cselekvéseket szabályozza, legfőkép tartsa szem előtt a cselekvés végső célját. Minthogy azonban az egyes ember csak része a bevégzett társaságnak

tinentes ad utilitatem communem, sed magis ad propriam cupiditatem, vel gloriam : vel etiam ex *auctore* sicut cum aliquis legem fert ultra sibi commissam potestatem : vel etiam ex *forma*, puta cum inaequaliter onera multitudini dispensantur, etiamsi ordinentur ad bonum commune. *Et hujusmodi magis sunt violentiae, quam leges :* quia, sicut August. dicit in lib. 1. de Lib. Arb. . . . , *lex esse non videtur, quae justa non fuerit ;* unde tales leges *non obligant in foro conscientiae, nisi forte propter vitandum scandalum, vel turbationem :* propter quod etiam homo juri suo debet cedere secundum illud Matth. 5. : Qui angariaverit te mille passus, vade cum eo alia duo : et qui abstulerit tibi tunicam, da ei et pallium. *Alio modo* leges possunt esse injustae per contrarietatem ad bonum divinum : sicut leges tyrannorum inducentes ad idololatriam, vel ad quodcunque aliud, quod sit contra legem divinam : et tales leges nullo modo licet observare : quia, sicut dicitur Act. 4., obedire oportet Deo magis, quam hominibus. Sum. Theol. 1. II., qu. 66., a. 4.

[1] Ezt a kelléket *Reiffenstuel* így magyarázza : »Secundum patriae consuetudinem : non quod haec conditio sit simpliciter necessaria ad constitutionem legis, cum patriae consuetudo, praesertim prava, possit corrigi, et tolli per legem : sed quia rationabiles patriae consuetudines non facile per contrariam legem sunt abrogandae. Tum quia ejusmodi inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur . . . Atque in rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ne recedatur ab eo jure, quod diu aequum visum est . . . Tum quia lex jam condita per contrariam consuetudinem, rationabilem tamen, ac legitime praescriptam denuo potest abrogari, . . . simulque in dubio lex secundum patriae consuetudinem est intelligenda, et interpretanda . . . Nam consuetudo est optima legum interpres. *Reiffenstuel* id. h. n. 37.

[2] Szükséges : quantum ad remotionem malorum ; hasznos : quantum ad consecutionem bonorum. *Reiffenstuel* id. h. n. 40.

(societas perfecta),[1] amelyhez úgy viszonylik, mint a bevégzetlen a bevégzetthez, ennélfogva szükséges, hogy a törvény a társaságnak boldogságát, vagyis a közboldogságot tartsa szem előtt.[2] Ez nem zárja ki azt, hogy ennek sérelme nélkül a törvény a magánosok előnyére is szolgáljon. Mert a közjó nem zárja ki minden esetben a magánjót.[3]

[1] A hittudományi irodalomban »tökéletes társaságnak« szokták fordítani a »societas perfecta«-t.

[2] Lex pertinet ad id, quod est principium humanorum actuum, ex eo, quod est regula et mensura : sicut autem ratio est principium humanorum actuum, ita etiam in ipsa ratione est aliquid, quod est principium respectu omnium aliorum ; unde ad hoc oportet, quod principaliter et maxime pertineat lex : primum autem principium in operativis, quorum est ratio practica, est finis ultimus : est autem ultimus finis humanae vitae felicitas, vel beatitudo . . . ; unde oportet, quod lex maxime respiciat ordinem, qui est in beatitudine. Rursus cum omnis pars ordinetur ad totum, sicut imperfectum ad perfectum, unus autem homo est pars communitatis perfectae : necesse est, quod lex proprie respiciat ordinem ad felicitatem communem . . .

In quolibet autem genere id, quod maxime dicitur, est principium aliorum, et alia dicuntur secundum ordinem ad ipsum : sicut ignis, qui est maxime calidus, est causa caliditatis in corporibus mixtis, quae in tantum dicuntur calida, in quantum participant de igne : unde oportet, cum lex maxime dicatur secundum ordinem ad bonum commune, quod quodcunque aliud praeceptum de particulari opere non habeat rationem legis, nisi secundum ordinem ad bonum commune : et ideo omnis lex ad bonum commune ordinatur. Sum. Theol. 1. II., qu. 90., a. 2.

Sicut nihil constat firmiter secundum rationem speculativam, nisi per resolutionem ad prima principia indemonstrabilia : ita firmiter nihil constat per rationem practicam, nisi per ordinationem ad ultimum finem, qui est bonum commune ; quod autem hoc modo ratione constat, legis rationem habet. U. o. ad 3.

[3] Praeceptum importat applicationem legis ad ea, quae lege regulantur : ordo autem ad bonum commune, qui pertinet ad legem, est applicabilis ad singulares fines : et secundum hoc etiam de particularibus quibusdam praecepta dantur. U. o. ad 1. — Hasonló értelemben *Jellinek*, System d. subjektiven öffentlichen Rechte. 2. kiad. 53. l. : Jedes Individualinteresse findet rechtliche Anerkennung nur dann, wenn diese Anerkennung auch im Gemeininteresse geboten ist. Kein rechtliches Einzelinteresse, das nicht in Beziehung zum

Mi a közjó? A közjó a társaságban levő emberek közös célja.[1] Ennek kell, hogy szolgáljon a törvény.

A törvény az észnek egy rendelete. De kinek az esze adhat ilyen rendeletet? Vagyis *kit illet a törvényhozó hatalom?*

Minthogy a törvény a közjóra irányul; a közjóra irányítani valamit pedig vagy az egész embersokaság feladata, vagy azé az emberé, ki eme sokaságot képviseli: ennélfogva a törvényhozó hatalom vagy magát az egész sokaságot illeti, vagy azt a nyilvános személyt, akinek gondjára a sokaság bizva van.[2] Magánszemély nem alkothat törvényt a sokaság helyett, mert rendeletének végrehajtására nincs kényszerítő ereje, melyre pedig a törvénynek szüksége van.[3] Meg kell itt jegyeznünk, hogy kényszerítő erő alatt itt nem kizárólag testi kényszert alkalmazó erőt kell érteni, hanem erkölcsi kényszerítő erőt is, minő pl. az egyházi excommunicatio.

A családatya nem alkothat törvényeket a maga családja részére. Sz. Tamás ezt az ellenvetést teszi magának: Valamint a fejedelem az állam kormányzója, azonképen a családatya a ház kormányzója; s így amint a fejedelem törvényt alkothat az állam részére, úgy bármaly családatya is a maga háza részére alkothat törvényt. Erre így felel: Amint az ember a

Gemeininteresse stünde. Allein der Grad dieser Beziehung kann sehr verschieden sein. Dadurch sondern sich die Einzelinteressen in solche, welche überwiegend um der individuellen Zwecke willen konstituiert sind.

[1] Bonum commune dicitur finis communis. U. o. ad 2.

[2] Lex proprie primo et principaliter respicit ordinem ad bonum commune: ordinare autem aliquid in bonum commune est vel totius multitudinis, vel alicujus gerentis vicem totius multitudinis: et ideo condere legem vel pertinet ad totam multitudinem, vel pertinet ad personam publicam, quae totius multitudinis curam habet: quia et in omnibus aliis ordinare in finem est ejus, cujus est proprius ille finis. U. o. art. 3.

[3] Persona privata non potest inducere efficaciter ad virtutem: potest enim solum monere: sed si sua monitio non recipiatur, non habet vim coactivam, quam debet habere lex ad hoc, quod efficaciter inducat ad virtutem . . . ; hanc autem virtutem coactivam habet multitudo, vel persona publica, ad quam pertinet poenas infligere . . . ; et ideo solius ejus est leges facere. U. o. art. 3. ad 2.

család része, úgy a család az állam része; az állam pedig a bevégzett társaság (communitas perfecta). S így miként az egyes ember java nem végső cél, hanem a közjónak rendeltetik alá, úgy az egyes család javai az állam java alá rendeltetik, mely a bevégzett társaság. Ennélfogva az, aki egy családot kormányoz, adhat ugyan parancsokat vagy szabványokat, de nem olyan rendeleteket, melyek szoros értelemben vett törvény jellegével birnak.[1]

Miután a törvény kihirdetéséről szólott, aquinói sz. Tamás még a következő meghatározásait adja a törvénynek:

»A törvény az ész rendelete, mely a közjóra irányul, s mely attól hirdettetik ki, kire a társaság gondja bizva van.«[2]

Továbbá: »A törvény a gyakorlati ész szabálya (dictamen) a fejedelemben, ki valamely bevégzett társaság élén áll.«[3]

Aquinói sz. Tamás a törvény fogalmát belekapcsolja az ő filozófiai világnézetébe, melynek élén Isten, a legmagasabb rendű ész van. Ő ebben az észben is megtalálja a »dictamen practicae rationis«-t: Istennek a tervét, mely a világ kormányzatára vonatkozik. Ezt *örök törvénynek* nevezi. Örök, mert jóllehet nem öröktől fogva léteztek a lények, melyekre e törvény vonatkozik, de maga a törvény mint Isten gondolata öröktől fogva létezik.[4]

A természeti törvény és a tételes emberi törvény ebben az örök isteni törvényben való részesedések. Az

[1] Sicut homo est pars domus, ita domus est pars civitatis; civitas autem est communitas perfecta . . . ; et ideo sicut bonum unius hominis non est ultimus finis, sed ad commune bonum ordinatur: ita etiam bonum unius domus ordinatur ad bonum unius civitatis, quae est communitas perfecta; unde ille qui gubernat aliquam familiam, potest quidem facere aliqua praecepta, vel statuta, non tamen quae proprie habeant rationem legis. U. o. art. 3. ad 3.

[2] (Lex) nihil est aliud, quam quaedam rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata. U. o. art. 4. Ezt a meghatározást idézi *Verbőczy:* Tripart. Prolog. tit. 6., §. 11.

[3] Nihil est aliud lex, quam dictamen practicae rationis in principe, qui gubernat aliquam communitatem perfectam. U. o. qu. 91., a. 1.

[4] U. o. qu. 91., a. 1.

örök törvényből származnak a természetjog elvei. Az ember, midőn magáról és másokról gondoskodik, résztvesz az isteni gondviselésben; és résztvesz bizonyos tekintetben az örök észben, miáltal hajlammal bir a köteles cselekvényre és célra. Az örök törvényben való eme résztvevés az eszes teremtményben természeti törvénynek neveztetik. A természetes ész világossága, mely által megkülönböztetjük a jót a rossztól, ami a természeti törvényhez tartozik, nem más, mint az isteni világosság benyomása lelkünkbe. Tehát a természeti törvény nem egyéb, mint az örök törvényben való részvétele az eszes teremtménynek.

Az örök törvényben az állatok is részesek a maguk módja szerint. De mivel az eszes teremtmény értelemmel és észszel vesz részt az örök törvényben, ezért az örök törvényben való részesedés az eszes teremtményeknél a szó tulajdonképeni értelmében neveztetik törvénynek, minthogy a törvény az észhez tartozó dolog; ellenben a nem eszes teremtmény az örök törvényben nem eszes módon vesz részt s így benne ez a részesedés csak átvitt értelemben mondható törvénynek.[1]

Az emberi észnek ez a részesedése az örök törvényben nem öleli föl az isteni ész egész dictamenjét; az emberi ész az örök törvényben csak a maga módja szerint és tökéletlenül vesz részt. Valamint az elmélei ész körében az isteni Bölcseségben való részvételünk folytán megvan bennünk bizonyos általános elvek ismerete, azonban nem bármely igazságnak a különleges ismerete, ahogy az az isteni Bölcseségben foglaltatik: úgy a gyakorlati ész körében az ember természetszerűen részesedik az örök törvényben bizonyos általános elvek tekintetében, de nem az egyes dolgokra vonatkozó részleges rendeletek tekintetéből, ahogy ezek az örök törvényben foglaltatnak. Ez okból szükséges, hogy az egyes emberi viszonyok külön emberi törvények által szabályoztassanak.[2]

Ezen a ponton már megismerkedünk aquinói sz. Tamás-

[1] U. o. a. 2., ad 3.

[2] Ratio humana non potest participare ad plenum dictamen

nak a természetjogi tételek természetére vonatkozó álláspontjával.

Aquinói sz. Tamás szerint a természetjog tételei a gyakorlati ész körében ugyanazzal a szereppel birnak, mint az első elvek az elméleti ész terén. Valamint az elméleti ész terén a be nem bizonyítható alapelvekből, melyeket természetes eszünkkel ismerünk, eljutunk a különböző tudományok tételeihez, mint következményekhez; akként a természeti törvény parancsaiból, mintegy általános és bebizonyíthatatlan alapelvekből, kell az emberi észnek eljutnia bizonyos részleges rendeletekhez; ezek a részleges rendeletek pedig az emberi törvények.[1]

Ez a tanítás alkalmas arra, hogy eloszlasson némely félreértéseket, melyekben a jogi positivismus hívei a természetjog tekintetében vannak. Ők ugyanis azt vetik ellen a természetjog híveinek, hogy a természetjog tételei, ha materiális tartalom van bennük, tulajdonképen bebizonyíthatatlanok,

rationis divinae, sed suo modo, et imperfecte; et ideo, sicut ex parte rationis speculativae per naturalem participationem divinae sapientiae inest nobis cognitio quorundam communium principiorum, non autem cujuslibet veritatis propria cognitio, sicut in divina sapientia continetur: ita etiam ex parte rationis practicae naturaliter homo participat legem aeternam secundum quaedam communia principia, non autem secundum particulares directiones singulorum, quae tamen in aeterna lege continentur; et ideo necesse est alterius, quod ratio humana procedat ad particulares quaedam legum sanctiones. U. o. qu. 91., a. 3. ad 1.

[1] Lex est quoddam dictamen practicae rationis: similis autem processus esse invenitur rationis practicae, et speculativae: utraque enim ex quibusdam principiis ad quosdam conclusiones procedit...; secundum hoc ergo dicendum est, quod sicut in ratione speculativa ex principiis indemonstrabilibus naturaliter cognitis producuntur conclusiones diversarum scientiarum, quarum cognitio non est nobis naturaliter indita, sed per industriam rationis inventa; ita etiam ex praeceptis legis naturalis, quasi ex quibusdam principiis communibus et indemonstrabilibus, necesse est, quod ratio humana procedat ad aliqua magis particulariter disponenda: et istae particulares dispositiones adinventae secundum rationem humanam dicuntur leges humanae, observatis aliis conditionibus, quae pertinent ad rationem legis... U. o. qu. 91., a. 3.

tehát szerintök önkényesek. Ez az ellenvetés ép olyan jogosulatlan, mint az, melyet az ismeret-elmélet terén szoktak a realismus ellenében tenni. Abban a tévedésben vannak, hogy mindent be kell bizonyítani, vagyis más elvekre visszavezetni ; s ami nem vezethető vissza más elvekre, az nem biztos igazság. A szembeszökőséget nem fogadják el az igazság biztos kezeséül, hanem a bizonyítást a végtelenig akarnák folytatni, holott végtelen bizonyító sort az emberi ész nem fogadhat el. Kell, hogy az elméleti ismeretek terén olyan elemi igazságokhoz jussunk, illetve olyan elemi igazságokra támaszkodjunk, melyeket bizonyítani nemcsak nem lehet, de nem is kell, mivel igazságuk szembeszökő. És hasonlóképen kell, hogy a gyakorlati ész terén, vagyis a jogok és kötelességek világában olyan szabályokhoz jussunk, illetőleg olyan szabályokra támaszkodjunk, melyeket a gyakorlati ész rendjében tovább bizonyítani, vagyis a cselekvés más szabályaira visszavezetni nemcsak nem kell, de nem is lehet, mivel igazságuk, azaz helyességük szembeszökő. Ezt kivánja eszünk berendezése. Mert a cselekvésre vonatkozó szabályok sorozata nem lehet végtelen, hisz végtelen sort a mi eszünk be nem fogad. Tehát kell, hogy olyan első cselekvési szabályokhoz jussunk, melyeket lehet ugyan visszavezetni elméleti tételekre (pl. metaphysikai tételekre), de amelyek tekintetében a pusztán elméleti tételhez, a felismert elméleti igazsághoz egy ponton hozzá kell kapcsolódnia az ember vágyó tehetségéhez tartozó valamely elemi ténynek, pl. az önfentartás vágyának vagy a szeretetnek, hogy a cselekvés rendjéhez tartozó elemi — be nem bizonyítható szabály — alakuljon ki eszünkben.

Aquinói sz. Tamás az itt előadott gondolatot így fejti ki :

Az elméleti ész rendjében a legelső (legelemibb) fogalom a *lény* fogalma. Az ész megismervén a lényt, vagyis a létezőt és ennek ellentétét : a nemlétezőt, azonnal megalkotja a legelső, be nem bizonyítható alapelvet, mely azt mondja : valami nem lehet egyszerre létező és nem létező ugyanazon szempontból ; vagy : nem lehet ugyanazt együttesen állítani és tagadni.

Ugyanígy a gyakorlati ész rendjében a legelső (leg-

elemibb) fogalom a *jónak* fogalma, mely szerint jó az, amit mindenki kiván. (Bonum est, quod omnia appetunt.)[1] Erre az elemi fogalomra épül a legelső, be nem bizonyítható cselekvési alapelv, mely szerint a jót tenni és elérni, a rosszat pedig elkerülni kell. Erre azután fölépülnek a természeti törvény összes többi parancsai, melyek értelmében tudniillik mindazt tenni vagy kerülni kell, amiről a gyakorlati ész fölismeri, hogy annak tevése vagy elkerülése kivánatos. Minthogy pedig a jó a cél szempontját foglalja magában, a rossz pedig ennek ellenkezőjét, ezért mindazt, amire az embernek természetes hajlandósága van, vagyis ami az ember előtt cél gyanánt lebeg, az ész természetszerüleg jónak ismeri fel, amit következéskép elérni kell; annak ellentétét pedig rossz nak, mit kerülni kell.

A természetes hajlamok rendjének tehát megfelel a természeti törvény szabályainak rendje.[2]

[1] A jogászok, a közgazdaságtan és az államtan művelői, kik nem akarnak az ó- és középkor bölcselőitől tanulni, a jónak (a gazdasági téren a javaknak) fogalmát újból és újból felfedezni kénytelenek. *Jellinek:* System d. subjektiven öffentlichen Rechte, 2. kiadás 42. s köv. l.: Jeder menschliche Willensakt muss einen bestimmten Inhalt haben. Man kann nicht schlechthin wollen, sondern immer nur *Etwas* wollen. ... Das Verhältnis des Individuums zu diesem Etwas bildet nun ... den Inhalt aller rechtsbegründenden Rechtssätze. Dieses Etwas dem Individuum zu verschaffen, das Etwas ihm erhalten, den Genuss des Etwas ihm zu ermöglichen, ist der Zweck der individuelles Recht begründenden Rechtsordnung. Dieses Etwas aber wird in ein derartiges Verhältnis zum Individuum gesetzt wegen seiner Tauglichkeit für individuelle Zwecke. Dieses Etwas ist das, was die nach der Ansicht der Rechtsordnung notwendigen oder doch anerkannten Zwecke des Individuums fördert oder erfüllt. Mit anderen Worten: es ist ein *Gut.* Was objektiv gefasst als Gut erscheint, wird subjektiv zum *Interesse.* Ein Interesse ist ein Gut nach der subjektiven Wertschätzung für die menschlichen Zwecke. Der ganze Zweck des Rechtes besteht in dem Schutz von Gütern oder Interessen. Zum Interesse wird das Gut nicht durch die individuelle, sondern durch die Durchschnittswertschätzung, welche die Rechtsordnung selbst vornimmt.

[2] Praecepta legis naturae hoc modo se habent ad rationem practicam, sicut principia prima demonstrationum se habent ad

Ebből látható, hogy a természetjog az emberi természetben bizonyos hajlamokat mint adott tényeket feltételez.

Az előadottakból világos, hogy nincs szükség arra, hogy a természetjog legelemibb szabályait bebizonyítsuk, vagyis további cselekvési szabályokra visszavezessük; mert ezek a gyakorlati ész rendjében szembeszökők.

rationem speculativam: utraque enim sunt quaedam principia per se nota; dicitur autem aliquid per se notum dupliciter: uno modo secundum se, alio modo quoad nos. Secundum se quidem quaelibet propositio dicitur per se nota, cujus praedicatum est de ratione subjecti; contingit tamen, quod ignoranti definitionem subjecti talis propositio non erit per se nota; sicut ista propositio: Homo est animal rationale, est per se nota secundum sui naturam; quia qui dicit hominem, dicit rationale; et tamen ignoranti, quid sit homo, haec propositio non est per se nota; et inde est, quod, sicut dicit Boet. in lib. de hebdomad. . . . , quaedam sunt dignitates, vel propositiones per se notae communiter omnibus; et hujusmodi sunt illae propositiones, quarum termini sunt omnibus noti, ut: »Omne totum est majus sua parte«; et »Quae uni, et eidem sunt aequalia, sibi invicem sunt aequalia.« Quaedam vero propositiones sunt per se notae solis sapientibus, qui terminos propositionum intelligunt, quid significent; . . . in his autem, quae in apprehensione hominum cadunt, quidam ordo invenitur: nam illud, quod primo cadit in apprehensione, est ens, cujus intellectus includitur in omnibus, quaecunque quis apprehendit; et ideo primum principium indemonstrabile est, quod »non est simul affirmare, et negare«, quod fundatur supra rationem entis et non entis . . . Sicut autem ens est primum, quod cadit in apprehensione simpliciter, ita bonum est primum, quod cadit in apprehensione practicae rationis, quae ordinatur ad opus; omne enim agens agit propter finem, qui habet rationem boni; et ideo primum principium in ratione practica est, quod fundatur supra rationem boni, quae est: »Bonum est, quod omnia appetunt«; hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum, et prosequendum, et malum vitandum; et super hoc fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda, vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio practica naturaliter apprehendit esse bona humana. Quia vero bonum habet rationem finis, malum autem rationem contrarii, inde est, quod omnia illa, ad quae homo habet naturalem inclinationem, ratio naturaliter apprehendit ut bona et per consequens ut opere prosequenda, et contraria eorum ut mala et vitanda; secundum igitur ordinem inclinationum naturalium est ordo praeceptorum legis naturae. U. o. qu. 94., a. 2.

Ezeket előre bocsátva aquinói sz. Tamás a természeti törvény mibenlétének és körének megállapításához fog.

A természeti törvény szoros értelemben véve nem lelki hajlam, hanem az észnek tétele. Hajlamnak (habitus) csak átvitt értelemben mondható a természeti törvény annyiban, hogy a gyakorlati észnek hajlama van ezen törvény szabályainak felismerésére, miként az elméleti észnek hajlama van a be nem bizonyítható első elméleti alapelvek felismerésére.[1]

Már most mi a természetjog közelebbi tartalma?

Az emberben a hajlamoknak *három* csoportját találjuk. Először vannak az embernek olyan hajlamai, melyekben az *összes lényekkel* osztozik. Eszerint, valamint minden lény törekszik a maga létét fentartani a saját természete szerint, úgy az emberben is működik a létfentartásra irányuló törekvés. E hajlam szerint a természeti törvény körébe tartozik mindaz, ami által az ember élete fentartatik és ennek ellenkezője elháríttatik. E szerint a természetjog értelmében minden embernek joga van az élethez és ebből folyólag az élet fentartásához szükséges táplálékhoz, ruházathoz, lakáshoz; joga van az életét fenyegető megtámadtatás ellen védekezni. Másodszor vannak az embernek olyan hajlamai, melyekre nézve az *állatokkal* osztozik. Ebben az értelemben a természetjog körébe tartozik az, »quod natura omnia animalia docuit« s mi Ulpianus meghatározásában mint részletezés el van mondva, t. i. »commixtio maris et foeminae« és »educatio liberorum« és hasonlók; szóval az, ami a faj fentartására szükséges.

A hajlamoknak ez a két osztálya azonban nem meríti ki az emberi hajlamok birodalmát. Van még egy harmadik osztálya a hajlamoknak. E szerint az emberben megvan az *eszes természet* körébe tartozó jó iránt való hajlam. Nevezetesen hajlama van az embernek arra, hogy megismerje az *igazságot*, főleg az Istenre vonatkozó igazságot; hajlama van arra, hogy *társaságban* éljen. És a hajlamoknak ezen osztálya folytán a természetjog körébe tartoznak mindazok,

[1] U. o. qu. 94., a. 1.

amik eme hajlamok kielégítésére szükségesek, névleg : hogy az ember kerülje a tudatlanságot ; hogy ne sértse meg azokat, kikkel társaságban kell élnie ; és hasonlók.[1] Ugyanide tartozik az embernek az a természetes hajlama, hogy az észnek megfelelően, vagyis észszerűen cselekedjék. Ehhez pedig többek közt az is tartozik, hogy erényesen éljen és a bűnt kerülje. Megjegyzendő azonban, hogy ez a tétel csak általánosságban tartozik a természetjog körébe ; mert ami in concreto az egyes erényeket illeti, ezek nem mind a természeti joghoz tartoznak. Vannak ugyanis erényes cselekedetek, melyekre a természetnek nincs eredeti hajlandósága, hanem melyekre az emberek, eszükkel való kutatás által jutottak, mint olyanokra, melyek hasznosak a jó életre.[2]

A természetjog aquinói sz. Tamás szerint a *megismerés* szempontjából a jogszabályok *két csoportját* öleli fel : az első csoportba tartoznak azok a legáltalánosabb parancsok, melyek minden ember előtt ismeretesek ; a második csoportba ellenben azok az inkább különleges parancsok, melyek mintegy az alapelvekből folyó legközelebbi következések.[3]

[1] Inest enim *primo* inclinatio homini ad bonum secundum naturam, in qua communicat cum omnibus substantiis ; prout scilicet quaelibet substantia appetit conservationem sui esse secundum suam naturam ; et secundum hanc inclinationem pertinent ad legem naturalem ea, per quae vita hominis conservatur, et contrarium impeditur. *Secundo* inest homini inclinatio ad aliqua magis specialia secundum naturam, in qua communicat cum ceteris animalibus ; et secundum hoc dicuntur ea esse de lege naturali, quae natura omnia animalia docuit ; ut est commixtio maris et faeminae ; et educatio liberorum, et similia. *Tertio modo* inest homini inclinatio ad bonum secundum naturam rationis, quae est sibi propria ; sicut homo habet naturalem inclinationem ad hoc quod veritatem cognoscat de Deo, et ad hoc, quod in societate vivat ; et secundum hoc ad legem naturalem pertinent ea, quae ad hujusmodi inclinationem spectant ; utpote quod homo ignorantiam vitet ; quod alios non offendat, cum quibus debet conversari ; et cetera hujusmodi, quae ad hoc spectant. U. o. a. 2.

[2] U. o. a. 3.

[3] Ad legem naturalem pertinent primo quidem quaedam praecepta communissima, quae sunt omnibus nota ; secundario autem

Ekként megállapítván a természetjog körét és tartalmát, aquinói sz. Tamás fölveti azt a kérdést, *vajjon a természetjog az összes embereknél egy és ugyanaz-e?*

A feleletet itt is úgy adja meg, hogy párhuzamot von az elméleti ész körébe tartozó legáltalánosabb elvek és a gyakorlati ész körébe tartozó legáltalánosabb elvek közt.

A természeti törvényhez — úgymond — azok a szabályok tartoznak, melyekre az embernek természetszerű hajlama van. Ezek közé sorozandó az embernek az a hajlama, hogy az észnek megfelelően cselekedjék. Az ész pedig az általánosaktól a különösek felé halad. Azonban különbség van itt az elméleti ész és a gyakorlati ész magatartása közt. Az elméleti ész ugyanis főkép a szükséges igazságokkal foglalkozik, melyeknek lehetetlen máskép szólaniok. Ennek folytán az igazság ép oly hiánytalanul van meg a különleges következtetésekben, mint a közös elvekben. Ellenben a gyakorlati ész az esetleges dolgokkal foglalkozik, minők az emberi cselekedetek. És ezért, noha az általános tételekben van is valamelyes szükségképiség, minél jobban szállunk le a sajátos dolgokhoz, annál több a fogyatékosság. Innét van az, hogy az elméleti (vagyis nem a cselekvésre vonatkozó) igazságokban az igazság egy és ugyanaz valamennyi embernél úgy az alapelvekben, mint a conclusiókban, jóllehet nem mindenki ismeri meg az igazságot a conclusiókban, hanem csak az alapelvekben, az általános alaptételekben; a cselekvés rendjében azonban az igazság, vagyis a gyakorlati helyesség nem egy és ugyanaz a különleges, részleges dolgokban, hanem csakis a közösekben. És azoknál is, akiknél a különleges, sajátos dolgokban ugyanaz a gyakorlati helyesség forog fenn, ez nem egyformán ismeretes mindannyiok előtt. Ebből látható, hogy ami akár a spekulativ, akár a praktikus ész általános elveit illeti ugyanaz az igazság vagy helyesség létezik valamennyi embernél és egyenlően ismeretes is. Ami azonban a különleges következtetéseket illeti, a spekulativ ész rendjében az igazság

quaedam secundaria praecepta magis propria, quae sunt quasi conclusiones propinquae principiis. U. o. qu. 94., a. 6.

egy és ugyanaz valamennyi embernél, de nem mindenki előtt egyenlően ismeretes ; mert minden emberre nézve egyformán igaz, hogy a háromszög szögeinek összege egyenlő két derékszöggel, de ez az igazság nem mindenki előtt ismeretes. Ellenben a gyakorlati ész körébe tartozó sajátlagos következtetések tekintetében sem az igazság vagy helyesség nem egy és ugyanaz minden embernél, sem azok előtt, kiknél egy és ugyanaz, nem egyenlően ismeretes. Igy minden emberre nézve igaz és helyes, hogy azésznek megfelelően kell cselekedni. Ebből az elvből folyik, mint sajátlagos következtetés, hogy a letétet vissza kell adni. Ez a legtöbb esetben igaz, mindamellett előfordulhat, hogy bizonyos esetben helytelen és észszerűtlen cselekedet a letétet visszaadni ; pl. ha valaki a letétet azért követeli vissza, hogy segélyével a haza ellen harcoljon. És ilyen esetek annál gyakrabban fordulhatnak elő, minél inkább szállunk le a részleges dolgok körébe. Mert minél több részleges körülmény és feltétel merül föl, annál inkább fordulhat elő, hogy megszünik az adott esetben igaznak lenni az a tétel, mely szerint a letétet vissza kell adni.

Ezekből látható, hogy a természeti törvény, ami az első általános elveket illeti, ugyanazon valamennyi embernél, még pedig úgy a helyesség, mint az ismeretesség tekintetében. Ellenben bizonyos sajátlagos dolgokra vonatkozólag, melyek mintegy conclusiók az általános elvekből, a természeti törvény ugyanaz az összes embereknél, ha azok többségét vesszük figyelembe, úgy a helyesség, mint az ismeretesség tekintetében ; mindamellett az embereknek egy kisebb részénél megfogyatkozhatik úgy a helyesség tekintetében, bizonyos részleges akadályok miatt, mint az ismeretesség tekintetében, minthogy némelyeknek eszét akár szenvedélyek, akár rossz szokások, akár rossz természeti hajlamok elhomályosítják, mint ahogy pl. Julius Caesar szerint a germánok a rablást nem tartották bűnnek, jóllehet világosan a természeti törvény ellen van.[1]

Aki olvassa a jogi positivisták megjegyzéseit, melyekkel

[1] U. o. a. 4.

a természetjog ellen azzal a ténynyel érvelnek, hogy az emberek a természetjogot nem mindég és mindenütt ismerték el egy és ugyanazon tartalommal, — sajnálhatja, hogy olyan világos és mélyreható fejtegetések, minők aquinói sz. Tamásnak a természetjog egyetemességéről és ismeretességéről szóló, most közölt fejtegetései, a tudósok egy nagy részénél olyan ismeretlenek, mintha nem a XIII. században, hanem a történelemelőtti időkben iródtak volna.[1]

Aquinói sz. Tamásnak a természetjogról szóló eme fejtegetései a józan középutat képviselik ama két szélsőség között, melyek közül az egyik a természetjogot — vagy mint ez az irány nevezni szereti: az észjogot — merő aprioristikus tételek rendszerének tekinti, melyek dacára aprioristikus voltuknak, olyan számosak és részletesek, hogy szinte egy egész észjogi törvénykönyvet lehetne szerkeszteni; a másik meg ezzel teljes ellentétben a természetjogi skepticismusnak hódol s nem ismer el más jogot, mint azt, melyre az állam törvényhozó hatalma, vagy a történeti iskola szerint az állami törvényhozó hatalom helyett esetleg a szokásjogot létesítő nép a jog bélyegét rásütötte.

A középkor bölcselőinek és kánonistáinak és azoknak, kik nyomdokukba léptek, soha eszük ágában sem volt azt a hitet kelteni, mintha a természetjog tételeinek olyan számosaknak kellene lenniök, hogy belőlük egész kódexet lehessen szerkeszteni, a róla való tudományos ismereteknek pedig külön tudományra és külön tanszakra való anyagot kellene adniok.[2]

A természetjog egyetemességére vonatkozó eme fejtegetéseivel összefüggenek aquinói sz. Tamásnak ama kutatásai, melyek arra vonatkoznak, *vajjon a természeti törvény kitörölhető-e az ember szivéből.*

Az erre adandó feleletnél alapul veszi a természetjog parancsainak azt a kettős csoportosítását, mely szerint e parancsok közül némelyek a legáltalánosabb parancsokat öle-

[1] Lásd *Szerző* birálatát dr. Pikler Gyula »Bevezető a jogbölcseletbe« c. művéről, Bölcseleti Folyóirat 1892. évi IV. füzetében.

[2] Ausztriában a XVIII. században a természetjogi tanszékeket a papság tiltakozása ellenére állitották fel.

lik fel ; mások pedig az e parancsokból folyó legközelebbi conclusiókat. Ezt szem előtt tartva, szerinte az első csoport parancsai, melyek a legáltalánosabb és mindnyájunkkal közös cselekvési elveket foglalják magukban, általánosságban véve semmikép sem törölhetők ki az emberek szívéből ; kitörülhetők azonban egy előforduló részleges esetre nézve, amennyiben az érzéki vágy vagy valamely szenvedély az észt megakadályozza abban, hogy a közös elvet a részleges esetre alkalmazza. Ami ellenben a másodlagos parancsokat illeti, a természeti törvény kitörülhető az emberek szívéből akár helytelen meggyőződések folytán, — minők a spekulativ igazságok terén is előfordulhatnak, — tehát az ész tévedései folytán, akár rossz szokások és romlott hajlamok következtében. Igy történhetett, hogy némely emberek a rablást, avagy a természet elleni fajtalanságot nem tekintették bűnnek.[1]

Minthogy a természeti törvény a szükségképiség jellegével bir, ennélfogva *változhatatlan*. De ez a változhatatlanság is magyarázatra szorul.

Sz. Tamás szerint a természeti törvény változást szenvedhet annyiban, hogy tételes törvények valamit hozzá adnak ; ellenben annyiban, hogy egyes tételei eltörültetnek, csak kivételesen szenvedhet változást. És pedig a természetjog első alaptételei feltétlenül változhatatlanok ; másodlagos parancsaira nézve ellenben, melyek mintegy az első alapelvekben közelálló conclusiók, a természetjog általánosságban szintén változhatatlan, vagyis általánosságban mindig csak az helyes, amit a természetjog eme másodlagos parancsai kifejeznek ; azonban egyes részleges viszonyokra és az esetek csekély számára nézve változást szenvedhetnek e másodlagos parancsok bizonyos különös körülmények folytán, melyek e parancsok megtartását akadályozzák.[2]

Aquinói sz. Tamásnak ez a tana tiszta képet ad a természetjog mibenlétéről, terjedelméről és tulajdonságairól. Az ő tanítását fogadta el a kánonjog tudománya, melyben a természetjognak igen fontos szerep jutott.

[1] U. o. a. 6.
[2] U. o. a. 5.

Sz. Tamás és a kánonisták hatása látszik meg *Verbőczyn* is, ki Hármaskönyve Prologusában összekapcsolja a jus naturale-ről szóló Ulpianus-féle meghatározást a Gratian-féle meghatározással s ennek alapján azt mondja, hogy a jus naturale kétfélekép érthető: először, amennyiben tekintetbe veszszük az ember eszes természetét; másodszor, amennyiben tekintetbe veszszük érzékiségét, melyre nézve az állatokkal osztozik.[1] Verbőczy tanítását azonban helyesen csak úgy lehet megérteni, hogy aquinói sz. Tamás fejtegetéseivel kapcsoljuk össze. Mert Verbőczy maga is e tanításában Aquinói sz. Tamásra támaszkodik, akit a törvény kellékeinek felsorolásánál idéz is.[2]

A kánonistákkal egyezőleg Verbőczy a jus naturale-val szoros kapcsolatba hozza a jus gentium-ot, melyet a kánonistákkal együtt ő is két részre oszt: jus gentium primarium-ra és jus gentium secundarium-ra. Az előbbi az, »quo omnes gentes ab initio usae sunt«, természetes eszüktől indíttatva. Ide tartozik szerinte a »neminem laedere« parancsa. Ez a jus gentium primarium — mondja Verbőczy, ismét a kánonistákkal egyezőleg — a jus naturale-től csak a szempont által különbözik, de nem anyagilag. A jus gentium secundarium az a jog, melyet a népek nem természetes eszüktől, hanem a közjó szempontjától vezettetve, honosítottak meg. Ez gyakran különbözik a természetjogtól, mert jure naturali omnia erant communia; omnes erant liberi; a jus gentium (secundarium) azonban meghonosította a javak felosztását és elkülönítését; a háborút, a hadi fogságot, a rabszolgaságot, melyek a természetjoggal ellenkeznek.[3]

[1] Tripart. Prolog. Tit. 2., §. 4., 5., 6. A jus naturale, amennyiben az ember eszes természetén alapszik, *Verbőczy* szerint jus divinumnak is neveztetik. Megjegyzendő különben, hogy Verbőczy a jus naturale, jus gentium és jus civile-féle hármas felosztást a jus privatum-ra szorítja. U. o. §. 3. — Verbőczyhez hasonlóan határozzák meg a természetjogot a kánonisták, mint *Reiffenstuel:* Jus Canonicum, Prooem., §. 1., n. 16.

[2] Tripart. Prolog. Tit. 6., §. 11.

[3] Tripart. Prolog. Tit. 2., §. 7., 8. — Aquinói sz. Tamás is a természetjoggal azonositotta a jus gentium primarium-ot. Sum. Theol. 1. II., qu. 95., a. 4.

Aquinói sz. Tamásnak a fentebbiekben előadott tanítását az ő utána következő s nyomdokaiba lépő bölcselők, valamint a kánonisták nemcsak elfogadták, hanem az ő szellemében tovább is fejlesztették.[1]

Ami a természetjog és tételes jog között való viszonyt illeti, az egyházi irodalomban axiomává lett sz. Tamásnak az a tana, hogy minden emberi törvény csak annyiban érvényes, amennyiben a természeti törvényből származik. Ez azonban nemcsak akkor forog fenn, ha a tételes törvény a természeti törvényből folyó valamely conclusiót mond ki, — pl. kimondván azt, hogy »ne ölj«, ami folyománya annak a szabálynak, hogy senki ellen sem szabad rosszat tenni — hanem akkor is, midőn a tételes törvény közelebbről meghatározza a természeti törvényt, mint pl. amidőn büntetési tételt állapít meg.[2]

Meg kell még jegyeznünk, hogy az aquinói sz. Tamás nyomdokaiban haladó bölcselők és kánonisták különbséget tesznek jus naturale praeceptivum és jus naturale permissivum között. Ez az utóbbi azonban csak azt jelenti, hogy a jus naturale valamely jogviszonyra vagy jogesetre nézve nem tartalmaz tiltó rendelkezést. Ily értelemben mondhatta a római jog, hogy az emberek természettől fogva szabadok ;[3] ily értelemben mondhatni, hogy a természetjog szerint a javak mind közösek.[4] A természetjognak ez a felosztása azonban szintén megtalálható aquinói sz. Tamásnál.[5]

[1] Lásd *Bouix :* Tractatus de principiis juris canonici, 17. s köv.

[2] Sum. Theol. 1. II., qu. 95., a. 2.

[3] Instit. I., §. 2. de jure naturali, et gentium et civili ; §. 3. de jure person. ; lásd *Reiffenstuel*, Jus Canonicum, Prooem. §. 1., n. 22.

[4] *Reiffenstuel :* Jus Canonicum, Prooem. §. 1., n. 20., 21. — A konkrét tulajdon mindenesetre a tételes jogon alapszik. Lásd c. 1., D. 8. Azonban a tulajdont mint intézményt a jus naturale (secundarium) körébe sorolják a katholikus irók. Igy XIII. Leó pápa is »Rerum novarum« kezdetű körlevelében. Ez alapon támadják a socialismust, valamint az amerikai Henry Georges közgazdasági tanait. Utóbbira lásd *Cathrein,* Das Privateigenthum u. die soziale Noth d. Gegenwart ; Stimmen a. Maria-Laach, 1887. évf. 225. s köv.

[5] Sum. Theol. 1. II., qu. 94., a. 5. : Aliquid dicitur esse de jure naturali dupliciter : uno modo, quia ad hoc natura inclinat ; sicut non esse injuriam alteri faciendam ; alio modo, quia natura

Az ekképen magyarázott természetjog elvei alapján nemcsak az egyházi írók, hanem a római szentszék, mint egyházi tanítóhivatal is, az állami és társadalmi életre vonatkozólag a tanok egész rendszerét fejtették ki.[1] Ilyenek : az állampolgári kötelességekre, a házasságra, a szülőknek a gyermeknevelés tekintetében való jogaira és kötelességeire, a munkások jogaira [2] s a sztrájkra [3] vonatkozó tanok.

A katholikus egyházi tanítóhivatalnak a természetjog kifejtésére vonatkozó eme tevékenysége szükségségessé teszi, hogy röviden érintsük itt az egyházi tanítóhivatal viszonyát a természetjoghoz.

Minthogy észbeli vagy erkölcsi fogyatkozások következtében a természetes erkölcsi törvény s ennek körében a természetjog, még pedig nemcsak a jus naturale secundariumnak, hanem a jus naturale primarium szabályainak ismerete is elhomályosulhat az emberben, ennélfogva a katholikus egyház felfogása szerint a természetjog helyes ismerete tekintetében az emberiségnek nem ugyan abszolut, de igenis erkölcsi szüksége van az isteni kinyilatkoztatásra és az egyházi tanítóhivatal segítségére. A katholikus egyházi tanítóhivatal a természetjog illetékes, még pedig egyedül illetékes magyarázója. Az erre vonatkozó katholikus hittudományi tan a következő : [4]

A materia fidei-hez formaliter és directe — tehát szoros értelemben — csak azok a tanok és tények tartoznak, melyek

non inducit contrarium : sicut possemus dicere, quod hominem esse nudum est de jure naturali ; quia natura non dedit ei vestitum, sed ars adinvenit ; et hoc modo communis omnium possessio, et una libertas dicitur esse de jure naturali ; quia scilicet distinctio possessionum, et servitus non sunt inductae a natura, sed per hominum rationem ad utilitatem humanae vitae.

[1] Különösen XIII. Leó pápa az ő nagyszámú körleveleiben ; névleg : »Immortale Dei« (az államok keresztény szervezetéről) ; »Rerum novarum« (a munkáskérdésről) ; »Quod apostolici« (a családról). Ide tartozik X. Pius pápa 1903 dec. 18. motu proprio-ja a »keresztény demokráciára« vonatkozó vezérelvekről.

[2] Dr. *Notter* Antal: A munkások jogai ; »Kolping« 1904. 1. s köv.

[3] *Lehmkuhl :* Der Strike, seine Übel u. seine Berechtigung. Stimmen aus Maria-Laach, 1890. 1. füz.

[4] Lásd *Scheeben :* Handbuch d. kath. Dogmatik. I., 30. s. köv.

maga a kinyilatkoztatás által válnak megismerhetőkké; materialiter és indirecte — tehát tágabb értelemben — azonban a materia fidei-hez olyan tanok és tények is sorolhatók, melyek magukban véve ugyan csak az ész által ismerhetők meg, mindamellett a kinyilatkoztatáshoz szoros viszonyban állanak, azzal érintkeznek és vele kölcsönös hatásban vannak. Ez a viszony, ez az érintkezés és egymásrahatás azon alapszik, hogy az illető igazságok *a)* ugyanazokra a tárgyakra vonatkoznak, melyekről a kinyilatkoztatás felvilágosít, tehát tartalmuk szerint vallási vagy erkölcsi jellegűek; *b)* hogy helyes megismerésük a kinyilatkoztatás közvetlen vagy közvetett céljai szempontjából (a hit és az erkölcsök tisztasága és biztossága, a lelkek üdvössége, az egyház méltósága és java) lényeges fontossággal és befolyással bir; *c)* hogy ezért főkép azokat az elemeket foglalják magukban, melyek által a kinyilatkoztatott igazságnak és hittani folyományainak teljes konkrét érvényesítése és minden irányban való kifejtése lehetővé tétetik; és így ez igazságok indirecte átvonatnak a kinyilatkoztatás által directe megvilágított területre. Ezek az igazságok a kinyilatkoztatás fájának mintegy a légkörét, vagy a kinyilatkoztatás előtartományát alkotják. Ezek az igazságok, ellentétben a substantia fidei-vel, »res ad integritatem fidei pertinentes« neveztetnek.

A kinyilatkoztatás környékét alkotó ezen igazságok közé tartozik többek közt a természeti törvénynek (lex naturalis) mint ilyennek is és a kinyilatkoztatás által nem érintett pontjaiban (pl. párbaj) való magyarázata. Az idevágó tételek — egyebekkel együtt — a »materia morum« osztályát alkotják, szemben a kinyilatkoztatás környékét alkotó azon igazságokkal, melyek a »materia fidei«-t teszik (pl. szentírási szövegek értelme és tekintélye; hittudományi műszavak használhatóságának megitélése). De a kinyilatkoztatás környékéhez ezek az igazságok nem mint pusztán a természetes erkölcsiség szabályai, hanem a természetfölötti rendhez való viszonyukban tartoznak.

Ezekben az igazságokban az egyházi tanítóhivatal a katholikus hittudomány tanítása szerint szintén csalatkoz-

hatatlan, s ezekre az igazságokra vonatkozik a pápai csalatkozhatatlanságról szóló dogmatikus constitutio eme kifejezése: »doctrina de fide vel *moribus*«.

Az egyház ily tételekre vonatkozólag döntött is. Pl. VII. Sándor pápa kárhoztatta Majornak ezt a tételét: »Populus non peccat, etiamsi absque ulla causa non recipit legem a principe promulgatam«; miáltal a római szentszék implicite egyszersmind a népfelség elméletét vetette el.

Azonban a kinyilatkoztatáshoz magához nem tartozó ezen erkölcsi tételekre nézve a katholikus hittudomány szerint az egyházi tanítóhivatal tanításának csalatkozhatatlansága inkább csak negativ, mint positiv; amennyiben közvetlenül csak engedelmes és bizalommal teljes helyeslést (elfogadást) követel, és csak, hogy ezt joggal követelhesse, van a tévedéstől megóva.

A katholikus hittudományi felfogás szerint tehát a természetes erkölcsi törvény és így egyszersmind a természetjog helyes magyarázata tekintetéből nem mértékadó az, hogy egyes tudósok és politikusok mit állítanak természetjog gyanánt és mit vezetnek le a természetjogból; hanem mértékadó az, hogy az egyház tanítóhivatala mikép magyarázza a természetjogot s mit vezet le belőle.[1]

[1] Minthogy a katholikus egyház önmagát tekinti a természetjog illetékes magyarázójának, ennélfogva az egyház és az állam között való viszonyra vonatkozó elveket is maga kivánja megállapítani. Az úgynevezett *coordinatiós* elmélet ellen ezért látszólag az az ellenvetés tehető, hogy tulajdonképen szintén subordinatiós elmélet, amennyiben az egyházi és világi hatáskör elhatárolását s a »vegyes ügyek« megállapítását az egyház magának követeli, mint ahogy viszont a modern állam magának szokta fentartani e határrendezésnek a jogát. Azonban ami az egyház álláspontját illeti, a coordinatiós elmélet ellen szóló ezen ellenvetés nézetem szerint nem dönti meg szükségképen ezt az elméletet. Mert különbséget kell tenni tanító egyház és kormányzó egyház között. Hogy melyek a tisztán egyházi ügyek s melyek a vegyes ügyek, ez lehet csupán a tanító egyháznak egy kijelentése; minthogy a természetjog magyarázatára való illetékesség és tévedéstől mentesség, melyről fent a szövegben szóltunk, nem a kormányzó (vagy ha jobban tetszik: törvényhozó) egyházra, hanem a tanító egyházra vonatkozik. Mikor pedig az egyház és az állam között

VI.

Aquinói sz. Tamás rendszerint »lex naturalis« néven nevezi a természetjogot. Azonban »lex naturalis« ő nála egyértelmű a »jus naturale«-val. »Naturalis conceptio omni homini indita, qua dirigitur ad operandum convenientur, *lex naturalis seu jus naturae* dicitur«.[1] Tulajdonképen tehát a természetjogot tárgyi értelemben, mint jogszabályt (norma agendi) veszi s nem alanyi értelemben (facultas agendi). Ennek a következményeiről alább kivánunk még szólani.

Aquinói sz. Tamás a »lex naturalis« vagy »jus naturae«

való viszonyról beszélünk, s a két hatalom subordinatiójáról vagy coordinatiójáról beszélünk, akkor nem a tanító egyházat állítjuk szembe az állammal, hanem a kormányzó (közelebbről: a jogi törvényeket alkotó) egyházat állítjuk viszonyba az állammal. A tanító egyház hittani kijelentéseket tehet az egyház és az állam között való viszonyról ; de hogy e kijelentések egyszersmind az egyház jogi törvényhozásának és közigazgatásának a tényeivé válnak-e, az az egyházpolitikai viszonyoktól függ, vagyis célszerűségi kérdés. Abban a tényben, hogy az egyházi tanítóhivatal a természetjogról kijelentéseket tesz, mindenesetre van bizonyos szuperioritás az állam fölött, de nem jogi szuperioritás. Ilyen tanitói szuperioritást azonban az állammal szemben nemcsak a katholikus egyház követel magának, hanem minden vallás és felekezet, sőt a tudósok és a sajtó is, midőn doctrinákból eredő elvi követeléseket hangoztatnak az államhatalommal szemben. Az egyházi tanítóhivatal declaratiója ugyanis valamely természetjogi tételt positív egyházi tanná, de nem positív jogszabálylyá tesz. Az utóbbi nem a tanító, hanem a törvényhozó egyház működése. Hogy a tanítóhivatali kijelentés nem jelenti az állam fölött való szuperioritás követelését, kitünik abból a körülményből, hogy senki sem látná az államot a protestáns hitfelekezet alá hajtottnak az által, ha egy, a házasság felbontását meg nem engedő államban a protestánsok nem mint jogszabályt, de mint tant hirdetnék a házasság felbonthatóságát. — Az egyház tanítói és törvényhozói működésének ezt a megkülönböztetését az egyház és az állam közti viszony tárgyalásánál nemcsak a katholikus egyházzal ellentétes álláspontú, de a katholikus íróknál sem találjuk meg s innét — nézetem szerint — azok az összeütközések, melyekbe az illető irók vagy a katholikus egyház elveivel, vagy a tényleges politikai viszonyokkal jutnak.

[1] In IV. Sent., dist. 33., a. 1.

alatt az egész természeti erkölcsi törvényt érti. Isten tiszteletének, az önfentartásnak kötelessége ép úgy benfoglaltatik ezen természeti törvényben vagy természetjogban, mint az embertársaink iránt való természetes kötelmeink. Mert ezen felfogás szerint az utóbbi kötelmek épen csak egyik csoportját alkotják a természetes erkölcsi kötelmeknek. Aquinói sz. Tamás követői azonban az erkölcsi kötelmek azon csoportját, melyek embertársainkhoz való erkölcsi viszonyainkra vonatkoznak az igazságosság szempontja alatt, kihasították az erkölcsi kötelmek egyeteméből és elnevezték jogi kötelmeknek. E szerint a természetjog a természetes erkölcsi törvény körébe tartozó azon cselekvési szabályok foglalatja, melyek embertársainkhaz való viszonyainkra vonatkoznak, még pedig az igazságosság szempontja alatt.[1] Ilyen szűkebb értelemben szerepel továbbra a természetjog a katholikus természetjogi iskolában, s ugyanilyen a köre az újkori többi természetjogi rendszerekben.[2]

Az ilyképen értelmezett természetjogra nézve az a kérdés merült föl, vajjon szabályai puszta tilalmak-e, avagy semmisítő (irritáló) hatásúak, illetőleg, hogy a természetjognak mely tilalmai egyszerűen tiltók s melyek semmisítők.[3]

[1] Lásd *Cathrein:* Naturrecht u. positives Recht. Stimm. a. Maria-Laach, 1905. 7. füz.

[2] Hogy a jog csak az embereknek egymáshoz való viszonyát szabályozza, ez olyan doktrinális követelmény, melyhez nem ragaszkodtak a törvényhozások sem a multban, sem a jelenben. A kánonjogban sok jogszabály van, mely Isten iránt való kötelességeinket szabályozza, illetőleg hitbeli, ájtatossági, vezeklési stb. kötelességekre vonatkozik, mint pl. a vasárnapi misehallgatás vagy a bőjtölés kötelességei; továbbá a hitvallás letételének kötelessége bizonyos alkalmakkor. Hasonlókép a polgári törvények is vallási (nem embertársaink iránt való s az ezek iránt való igazságosság szempontja alá eső) kötelességeket irnak elő; pl. a magyar Corpus Jurisban sz. István, sz. László, Kálmán király törvényei a vasárnapi misehallgatásról, bőjtölésről stb. A tételes törvény néha az embernek *maga iránt* való kötelmeit állapitja meg; pl. büntetheti az öngyilkossági kisérletet, vagy kihágásnak minősítheti azt, ha valaki a mozgásban levő vasuti vagy villamos kocsiról leugrik.

[3] Jogászember természetesnek fogja találni, hogy »semmi-

E kérdéssel a kánonisták foglalkoztak ; nézeteiket a következőkben összegezzük.[1]

A kánonjogi sententia communis szerint a természetjog némely cselekményeket csak tilt, másokat ellenben tilt és egyúttal semmisekké tesz. Pl. a házasság, mely a mással kötött eljegyzés érvénye alatt köttetett, a természetjog szerint tilos, de nem érvénytelen ; ellenben a szerződés, mely félelem vagy kényszer folytán köttetett, tilos és egyszersmind érvénytelen.[2] Mikor állítható már most, hogy valamely természetjogi szabály csupán tiltó, avagy érvénytelenítő, még pedig semmisítő hatású ?

Schmalzgrueber — Suarez, Wiestner, Schmier és más kánonistákkal és moralistákkal együtt — a következő kettős szabályt állítja föl :

a) A természetjog szerint érvénytelenek mindazok a cselekmények, melyek fogyatékosak egy lényeges ügyleti kellékben (cselekvő vagy rendelkező képesség hiánya, az anyag jogi alkalmatlansága, consensus hiánya stb.) Ennélfogva a természetjog szerint érvénytelen az olyan dolog ajándékozása vagy eladása, mely már előbb elajándékoztatott vagy eladatott és egyszersmind átadatott ; mivel ezen átadás által az ajándékozó vagy eladó elvesztette a dolog fölött való rendelkező képességét, amely pedig az ajándékozásnál és az eladásnak lényeges ügyleti kellék. Érvénytelen továbbá a természetjognál fogva a szerződés, mely vis absoluta, vagy lénye-

sítő«-t mondunk s nem »érvénytelenítő«-t ; mert az »érvénytelenség« nemcsak a semmisséget, hanem a megtámadhatóságot is foglalja magában.

[1] Lásd *Bouix :* Tractatus de princip. jur. can. 29. s köv.

[2] A tilosságot nem szabad itt szószerint venni. Csak annyit akar jelenteni, mint »contra jus« ; mert hiszen a félelem vagy kényszer folytán kötött szerződés nem tilos ; tilos a kényszerítés vagy megfélemlítés, de nem a szerződéskötés. Különben pedig a szerződés a kényszerítő vagy megfélemlítő fél részéről még csak nem is érvénytelen ; a kényszerített vagy megfélemlítettnek részéről érvénytelen ugyan, de nem a semmisség értelmében, hanem csak a megtámadhatóság értelmében.

ges megtévesztés (dolus) folytán köttetett, mert az ilyen vis vagy dolus megszünteti a consensust, mely az érvényes szerződés lényeges kelléke a természetjog szerint is. Ugyancsak érvénytelen a természetjog szerint az impotentia perpetuával kötött házasság.[1]

b) Érvénytelenek a természetjog szerint azok a cselekmények, melyek a természetjog értelmében tilosak propter malitiam intrinsecam perpetuam, sive turpitudinem semper durantem. Ehhez képest a természetjog szerint érvénytelen a házasság az egyeneságú elsőfokú rokonok közt; vagy a contractus usurarius a kamatok tekintetében.

Mint említettük, aquinói sz. Tamás a természetjogot mint *törvényt* fogja föl, amely az embernek valamit megparancsol, vagy megtilt. Az emberi természetben meglevő azok a hajlamok, melyekre a természetjogot alapítja, parancsok és tilalmak jellegével birnak. Sz. Tamás e hajlamokat nem úgy tekinti, mint pusztán alanyi jogokat (facultas agendi), hanem parancsokat és tilalmakat. Az élet fentartására irányuló hajlam folytán nem csupán jogom van az életre, hanem kötelességem is az életemet fentartanom; a társas életre irányuló természeti hajlamnál fogva nem csupán jogom van a társas élet feltételeit megszerezni, hanem kötelességem is a társas élet feltételeit megóvnom, tehát pl. embertársam életét meg nem támadni, a hatóságnak engedelmeskedni, mivel máskülönben társadalmi anarchiát idéznék elő s megdönteném a társadalom szükséges alapjait. A kötelesség az elsődleges elem s csak ennek folyománya azután a vele viszonos jog. A felsőbbség iránt való engedelmesség természetjogi kötelméből következik, hogy meg kell tartani mindazokat a tételes törvényeket, melyeket a felsőbbség törvényesen alkotott, még ha ezen tételes törvények egyenkint véve nem is volnának a társas életre föltétlenül szükségesek; mivel a közjó nemcsak azt foglalja magában, ami a társas életre okvetlenül szükséges, hanem azt is, ami csupán csak előnyös. Mihez még megjegyzendő, hogy a törvénynek ugyan észszerűnek

[1] Lásd erről alább 59. lap.

(rationabilis) kell lennie, de nem szükséges, hogy az adott viszonyok között a legészszerűbb legyen ; a törvénynek csak észszerűnek, de nem legészszerűbbnek kell lennie. Továbbá, hogy valamely törvényt nem szükséges azonnal megválasztatni, mihelyt jobb rendelkezés gondolható.[1]

Aquinói sz. Tamásnak ez az álláspontja lényegesen különbözik az újkori természetjogi iskolák álláspontjától. Ezek ugyanis mindannyian a természetjogban az alanyi értelemben vett jogot tekintik az elsődleges elemnek, a kötelességet pedig csak mint másodlagos elemet, mint a jognak a correlativumát. Ez az újkori természetjog az alanyi jogot nézi elsősorban, melyet szabadságként értelmez és ebből szövi tovább tételeit. Minthogy a természetjog, sőt általában a jog ezen felfogás szerint az ember cselekvési szabadsága, ennélfogva minden további jogtételt ezen szabadságra alapít. Az állam ezen iskolák szerint nem egyéb, mint az emberi szabadság ótalmára szolgáló intézmény. Ilyen értelmezés mellett az államot bajosan lehet másképen keletkeztetni, mint csakis társadalmi szerződés alapján, s csakugyan az újkori természetjogászok — Hobbes, Rousseau stb. — az államot társadalmi szerződésből eredőnek mondják.[2] *Blackstone*, a hírneves angol jogász szerint, az emberek az államot megelőző időben föltétlenül szabadok voltak s midőn a polgári társadalomba léptek, »ezen oly becses vásár áraként« föláldozták szabadságuknak egy részét. *Beccaria* szerint pedig föláldozták szabadságuk egy részét, hogy a másikat annál biztosabban élvezhessék.[3] A társadalom biztosítja az embereknek az ősjogaikat, t. i.

[1] Lásd sz. Tamás Sum. Theol. 1. II., qu. 97., a. 2.

[2] *Hobbes:* de cive, V. 9. — *Rousseau:* du Contrat social; *Pufendorf:* de jure naturae et gentium. — *Beccaria:* Dei delitti e delle pene, §. II.

[3] *Jellinek* sem tud megszabadulni attól a föltevéstől, hogy az alanyi jog az elsődleges elem, amelyből származik a jogszabály tudata ; ezért kénytelen azt hinni, hogy a jog úgy keletkezik, hogy azt, ami tényleg létezik, jogszerűnek tartjuk. Lásd *Jellinek:* System d. subjektiven öffentl. Rechte, 9. l. és Das Recht des modernen Staates, 329. s köv.

a biztonság, a szabadság és a tulajdon ősjogát. Ez ősjogok biztosítása az állam célja, mint ezt a francia forradalom emberjogi declaratiója is kifejezi.[1] A jognak ilyen felfogása a természetjogot csakugyan ellentétbe keveri a tételes joggal. Mert ha — mint *Kant* tanítja Thomasius nyomán — az embernek minden szabad, ami másoknak hasonló szabadságát meg nem sérti, tehát ha minden szabad, ami in abstracto tekintve, a társadalmi rend feltételeivel nem ellenkezik, akkor valóban ily módon lehet deductiv és aprioristikus úton egy észjogi kódexet összeállítani, mely ráillik egy észjogi társadalomra, amely társadalomban az összes emberek egyenlők, nem húsból és vérből való, hanem elvont bölcseleti lények ; ez a »jog« azonban sehogy sem fog egybevágni az életben tényleg létező joggal, mint amely nem az egyéni szabadságok geometriai elhatárolásából, hanem hatalmi viszonyok és különböző egyéb konkrét tényezők hatása alatt jött létre és fejlődött. Amíg tehát a római jogi, valamint a kánonjogi és scholastikus természetjog bizonyos alapvető kötelességekből áll, melyekbe belehelyeztetnek a tételes jogi kötelességek s amely kötelességek correlativumaként keletkeznek bizonyos jogok : addig az újkori természetjog szabadságjogoknak olyan rendszere, amely egy papiron létező társadalomnak a geometriáját alkotja.[2] Nem csoda, ha a jogászok, a valóságos életben létező joggal foglalkozva, megvetették ezt a természet- vagy észjogot. A történeti iskola támadása a természetjog ezen faja ellen teljesen jogosult.

Minden komoly elmélkedésnek azonban, ha téves utakon halad is, valami haszna szokott lenni. Az újkori természet-

[1] Első Déclaration des droits de l'homme et du citoyen, Art. 2. : Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme. Ces droits sont la liberté, la propriété, la sûreté et la résistance à l'oppression.

[2] Hogy valamely a papiron konstruált »jog« észszerűbbnek mutatkozik a valóságban létező jognál, ebből nem következik, hogy az az elméleti konstrukció eo ipso jog. A dolog hasonlít az úgynevezett argumentum ontologicum esetéhez, hol a legtökéletesebb lény fogalmából nem következik az, hogy az a lény valóban is létezik.

jogi rendszereknek érdeme az, hogy az állami életre terelték a figyelmet. Eltérőleg a görög bölcselőktől, a rómaiak, valamint a középkori jogászok és hittudósok [1] csak alkalmilag foglalkoztak az államra vonatkozó kérdésekkel. Az újkorban ismét szőnyegre kerültek ezek a kérdések. *Bodin* indította meg ezeket a vizsgálódásokat »De republica« c., 1594-ben megjelent művével. A természetjogászok azután — Hobbes, Locke, Pufendorf, Rousseau, Kant, Fichte stb. — mind az állam mivoltának, eredetének és céljának, valamint a legjobb államkormányzatnak kérdéseit vették vizsgálat alá. Az állam eredetét mind a társadalmi szerződésben látták,[2] amiből azok a nevezetes következtetések folytak, melyek az európai államok modernné alakulásában kifejezést nyertek.

Ámbár aquinói sz. Tamás tanában a természetjog elsődleges eleme a kötelesség s csak másodlagos eleme a megfelelő jogosultság, mindamellett semmi akadálya sincs annak, hogy a scholastikus természetjogot is az alanyi jog oldaláról ne tekintsük s ezáltal az újkori természetjogi iskolák természetjogaival közös alapra helyezzük. Ha közös szempont alá foglalva ekként a természetjognak ezt a kétféle faját, közelebbről szemügyre veszszük az alanyi értelemben vett *jus naturale secundarium*-ot, vagyis az elsőrendű (szembeszökő) természetjogi tételekből következtetés útján levezetett (valódi vagy állítólagos) természetjogi alanyi jogokat, azt látjuk, hogy az ezen jus naturale secundariumra vonatkozó nézeteltérések, amelyek miatt a természetjog olyan szinezetet nyer, mintha az pusztán egyéni vélekedés, vagy bizonyos elvekből levezetett merő elméleti követelések halmazata volna, nemcsak onnét erednek, hogy az emberek a természet-

[1] Sz. Tamás is »De regimine principum« c. művében ; elvétve pedig két főművében is.

[2] A scholastikus bölcselet újkori képviselői szintén foglalkoztak államjogi kérdésekkel ; pl. *Suarez :* De legibus. Ők is társadalmi szerződéssel magyarázták az állam keletkezését és a közhatalom átruházását, de más értelemben, mint Pufendorf, Locke, Hobbes vagy Rousseau. Lásd *Cathrein :* Moralphilosophie, II. r., II. szak., 2. könyv, 3. s köv. §§.

jog szembeszökő alapelveiből (pl. ne ölj, ne lopj) levezetett következtetéseikben néha logikai hibát követnek el; hanem onnét is ered, hogy az emberek ezen következtetéseiket nemcsupán a természetjog szembeszökő alapelveikre, hanem ezek mellett bizonyos — be nem bizonyított, de igaznak tartott — bölcseleti elméletekre is alapítják. Pl. azt a kérdést, szabad-e a népnek az uralkodóját megfosztania a trónjától, nem úgy oldják meg, hogy kizárólag a jus naturale primarium szembeszökő tételeiből vonnak le következtetést, hanem jogbölcseleti elméletekhez — névleg a társadalmi szerződés és a hatalom átruházásának elméletéhez — is folyamodnak. Tehát a másodrendű természetjog tételeire nézve támadható nézeteltérések részben onnét erednek, hogy e tételek jogbölcseleti elméletekre támaszkodnak, mely elméletek megtörténtnek vesznek bizonyos tényt (társadalmi szerződés létrejöttét, a hatalom átruházásának megtörténtét), de nem történeti adatok alapján, hanem jogbölcseleti spekuláció alapján.

De még egy második körülmény is játszik bele a másodrendű, levezetett természetjogi tételek alakulásába. A szerint tudniillik, amint valamely jogintézménynek ezt vagy azt a célt tulajdonítjuk — pl. az állam célját csakis a jogrend fentartásában, vagy pedig mindazon emberi szükségletek kielégítésében keressük, mely szükségleteket az egyes ember a maga erejéből kielégíteni nem képes — fogjuk mondani, hogy ezen intézmény természetéből ez vagy az következik, illetőleg nem következik. Hasonlóképen ahhoz képest, amint valamely jogintézmény célját — vagy ha több kapcsolatos célja van, mint a házasságnak, e célok valamelyikét — erősebben vagy kevésbbé erősen hangoztatjuk, más és más »természetjogi« következtetéseket fogunk az illető jogintézmény természetéből levezetni. A szerint p. o., amint a házasságban a gyermeknemzési célt erősebben vagy kevésbbé erősen hangsúlyozzuk, fogjuk a megelőző impotentia absoluta perpetuát természetjogi bontó házassági akadálynak tekinteni, mint azt a kánonjog teszi, vagy pedig a jelenlegi magyar házassági törvény rendelkezése szerint (1894 : XXXI. t.-c. 54. §. *c)* p.) az ilyen impotentia miatt csak tévedés cimén adunk, még pedig csak

a megtévesztett félnek, megtámadási jogot, nem pedig semmisségi keresetet. Hasonlóképen a szerint, amint a gyermekeknek szülőik irányában való gazdasági s jogi függését erősebbnek vagy gyengébbnek itéljük, fogjuk a házasságkötéshez a szülői beleegyezést természetjogi érvényességi kelléknek tekinteni, miként a római jog tette,[1] vagy pedig nem fogjuk annak tekinteni, miként a tridenti zsinat tette.[2] A szerint továbbá, hogy mibe — a copulába vagy a consensusba — helyezzük a házasságkötés lényegét, fogjuk a házasságot a copula — sőt esetleg bármely, nem is affectu maritali történt copula által, — vagy pedig csak a consensus matrimonialis által természetjogilag megkötöttnek tekinteni. Hogy pedig valamely jogintézménynél, minő a házasság, egyik vagy másik cél, egyik vagy másik szempont fontosabb-e vagy kevésbbé fontos, döntő-e vagy kevésbbé döntő, a természetjog vagy épen nem, vagy csak alig dönti el. Ezért megesik, hogy aki természetjogi tételek fölállításában nagyon a részletekbe kalandozik el, abba a veszélybe jut, hogy természetjogi jellegűeknek tüntet föl olyan tételeket, melyek tételes jogi jellegűek, pl. római jogi elvek, de amelyek, mivel észszerűek, az illető írónak örökérvényyűeknek látszanak ; vagy pedig természetjogi elvekként állít föl olyan tételeket, melyek épen csak az ő elméjének a szüleményei, vagy valamely kornak a konkrét követelései.

Azt tehát el kell ismerni, hogy a természetjog elvei, minél inkább vonatkoznak részletkérdésekre, minél jobban birnak a jus naturale secundarium jellegével, annál kevésbbé tarthatnak igényt általános elismerésre. Ez olyan tény, mely kellemetlen lehet az újkori természetjogászoknak, de amely a római jog és a kánonjog, valamint az ó- és középkori bölcselet értelmében vett természetjog hívét épen nem lepi meg, mert hiszen a jus naturale secundarium tételeire nézve aquinói sz. Tamás is elismerte, hogy azok nem mindenki előtt egyenlően világosak, vagy ami ugyanaz, hogy ezekre nézve nézeteltérések, tévedések lehetségesek.

1 Instit. I., 10. de nuptiis.

2 Trident. sess. 24., decret. de ref. matr. c. l. (Tametsi.)

Kérdés már most, vajjon a jus naturale secundarium körébe tartozóknak állított azon tételek, melyeknek igazságáról valamely kor meg van győződve, de melyekről egy későbbi kor kimutatja, hogy tévedések, illetőleg be nem bizonyított állítások, haszontalanok-e. Nézetem szerint nem. Az ilyen, rendszerint társadalmi és politikai mozgalmak hátterében szereplő »természetjog«, ha tényleg nem is természetjog, tehát ha nem is egyetemes és állandó érvényű, mégis igen fontos, mint jogképző elem. Habár nem is épen mint örök emberi ősjog, tehát természetjog, hanem mint a konkrét viszonyok közt célszerűnek, sőt talán egyedül észszerűnek mutatkozó reform alapjai, ezen postulatumok olyan opinio necessitatis-t képeznek, mely a szokásjog vagy törvény, tehát tételes jog keletkezésének hatalmas tényezője. Gyakran ezen állítólagos természetjogok csak helytelen kifejezései más, valóságos természetjogi elveknek, pl. azon elvnek, hogy : »Impossibilium nulla est obligatio«[1] (amikor, teszem föl, az alattvalókra elviselhetetlen terheket rak az abszolut hatalom), vagy annak a természetjogi elvnek : »Quod non est licitum in lege, necessitas facit licitum.«[2] Ilyen esetben különben a tévedést is lelkiismeretben menti a jóhiszeműség, ha azt ignorantia invincibilisnek minősíthetni.

VII.

Van-e természetjog ?

Jöjjünk előbb tisztába azzal, mit jelent ez a kérdés. Hol és mikép létezik a jog ? A jog az emberi észben létezik, nem pedig a kivülünk levő testi világban. Tehát nincs objektiv realitása, hanem csak szubjektiv realitása. Itt nincs különbség ismeretelméleti álláspontok közt ; nincs meg a Kant-féle különbségtétel empirikus realismus és transcendentalis idealismus között. A jog csak az észben létezik, tehát psychikai léte van.

Hogyan létezik a jog az észben ? Elfogadva aquinói

[1] L. Impossibilia, 185. ff. de R. J. és : »Nemo potest ad impossibile obligari.« Reg. 6. jur. in 6.

[2] Reg. 4. jur. in 5.

sz. Tamás kifejezésmódját és megkülönböztetését, azt mondjuk, hogy a jog az észben kétféleképen létezhetik : először tamquam in regulante és másodszor tamquam in regulato. Tamquam in regulante létezik a törvényhozó eszében, mint kötelezés vagy jogosítás tudata ; tamquam in regulato ellenben létezik az alattvaló eszében, mint köteleztetés vagy jogosultság tudata.

Ha ezt a természetjogra alkalmazzuk, azt kell mondanunk, hogy a természetjog tamquam in regulante létezik Istenben, mint az emberi természet alkotójában, — ez azonban már a metaphysika körébe tartozó tárgy. Ellenben az emberek eszében tamquam in regulato létezik, mint köteleztetés vagy jogosultság tudata. De minthogy aquinói sz. Tamás szerint is a természetjog bizonyos körülmények között kitörülhető az ember szívéből, ennélfogva az ő álláspontja szerint nem szükséges, hogy a természetjog az összes emberek eszében létezzék, mint köteleztetés vagy jogosultság tudata, hanem elég, ha az emberek többsége, illetve az okos és tisztességes emberek érezzék magukat általa szabályozottaknak. Mert amint a régiek a jus gentiumról mondották (melynek egyik része, mint láttuk, úgy is egybeesik a természetjoggal) : hogy a »gentes« alatt itt nem értendők az összes népek, hanem csak azok, melyek tisztességes életűek,[1] úgy a természetjog létezéséhez és érvényéhez sem szükséges, hogy kivétel nélkül minden ember elismerje, hanem elég, ha azok, kik tisztességesek,[2] meg vannak győződve e szabályok érvényéről. Amely természetjogi elvek tudata nincs meg az emberekben,[3] azok rájuk nézve nem is jogszabályok, rájuk nézve nem is érvényesek. Ennek oka az, mivel »lex non promulgata non obligat«, — tehát az illetőre nézve nem is létezik, s az ő szempontjából nem is törvény. A természetjog körébe tartozó oly másodrendű tételek, melyek a szembe-

[1] Lásd *Bouix :* Tract. de princip. jur. can. 34. l.

[2] Vagyis, akiknek elvei nyilvánvalóan jobban biztosítják a közjót, a társas együttlétet ; — tehát nem szubjektiv és önkényes kriteriumról van szó !

[3] Ignorantia invincibilis-t tételezve föl.

szökő alapelvekből vont következtetés eredményei, ha kötelező voltuk nincs elismerve, csak azt kötelezik, aki levezette őket; a többiek szempontjából ellenben csak doctrinák.[1] Amint viszont az olyan vélt természetjogi kötelességek, melyek az alaptételekből helytelen következtetés által származtak, bár doctrinaliter nem természetjogi szabályok és a természetjogi jelleget bitorolják, kötelező, tehát érvényes jogszabályok, — a helytelen meggyőződés miatt.

Ezek után ismételhetjük kérdésünket: van-e természetjog?

Az emberek általában véve minden időben és mindenütt voltak és vannak meggyőződve bizonyos föltétlen jogszabályokról. Hogy ölni, lopni, hamis tanuságot tenni, rágalmazni, házasságot törni nem szabad: arról az emberek, ha az emberi természetnek megfelelően, társadalmi békében s nem anarchiában kivántak élni, minden időben és minden helyen meg voltak győződve. A természetjog tehát létezik; — létezik tudniillik az emberek eszében tamquam in regulato.

A térbeli és időbeli egyetemesség jellegével persze csak a természetjog szembeszökő alaptételei s a belőlük levont s általánosan elismert következtetések léteznek. Tehát létezik mindenütt és mindenhol a római jog, a kánonjog és a scholastika felfogása szerint értett természetjog, illetve ennek főtételei.[2] Ellenben a francia forradalom emberjogai, a nép-

[1] Igy van a tételes jognál is. Amit a jogtudósok a tételes jog egyes rendelkezéseiből levezetnek, habár kifogástalan logikával történt is a levezetés, ha nem ismertetik el, puszta doctrina és nem jog. Ha pl. valaki a leghelyesebb logikával le tudná vezetni a tételes törvényből, hogy a királynak nincs joga az országgyűlést exlexállapotban feloszlatni, azonban a király is, meg a nemzet is — bár helytelen logikával — arról volna meggyőződve, hogy igenis van joga feloszlatni, akkor a királyra és a nemzetre nézve, a téves meggyőződés folytán, ez a helytelen következtetés volna az érvényes jog, az ezzel ellenkező nézet pedig tudományos meggyőződés, de nem jogszabály.

[2] Hogy a főtételek egyes konkrét esetekben mikép alkalmazandók — pl. szabad-e embert megölni büntetésül; szabad-e szükségből hazudni; szabad-e inségből lopni — szintén nem szembe-

felség elméletei s a társadalmi szerződésből vont politikai következtetések, úgyszintén a társadalomnak az a jogi geometriája, melyet a XVIII. században eszeltek ki, nem bir a térbeli és időbeli egyetemes érvényesség kellékeivel. Pedig akik tagadják a természetjog létezését, azok mind ezeket az utóbbi jogbölcseleti spekulációkat értik természetjog alatt, s azt jellemzően észjognak is nevezik, amivel már ki van fejezve, hogy a természetjognak ez a faja az észből úgy van kifejlesztve, mint ahogy a pók a maga hálóját szövi önmagából.[1]

A természetjog tagadásának azonban más értelme is lehet. Azt jelentheti ugyanis, hogy ezen cselekvési szabályok, melyeket természetjognak nevezünk, nem birnak jogi jelleggel. De hogy nincs jogi jellegük, az ismét kétfélét jelenthet. Vagy azt jelenti, hogy nincs jogi jellegük, hanem csupán bölcseleti spekulációk, — s ez esetben a tagadás csak az előbb említett társadalmi geometriára, az újkori »észjogászok« spekulációira vonatkozhatik; ellenben nem vonatkozhatik a római és kánonjog természetjogára, mert hiszen az a szabály, hogy ne »ölj«, »ne orozz«, »ne paráználkodjál«, — nem puszta doctrina, hanem komoly és érvényes cselekvési szabály. Vagy pedig azt jelentheti a természetjogi szabályok jogi jellegének tagadása, hogy ezek a szabályok nem jogszabályok, hanem erkölcsi

szökő, hanem következtetés által állapítható meg, amiben tévedés is lehet. Ez azonban a főtétel általános érvényét meg nem dönti. Szinte bámulatos, hogy olyan ember is, mint *Bergbohm* (Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie) ezt észre nem veszi.

[1] Hogy a természetjogi szabályok tudata eredetileg mikép támad az emberben — vajjon t. i. az aquinói sz. Tamás által is említett természetes hajlamok az emberbe bele vannak-e teremtve, vagy lassú fejlődés eredményei — a lélektanba tartozó kérdés, melylyel tehát az erkölcs- és jogbölcselőnek foglalkoznia nem kell. Teljesen elégtelen azonban a jogtudat keletkezéséről az a magyarázat, melyet *Jellinek* ad, Das Recht des modernen Staates, I., 329. s köv. — Azt a kisérletet azonban, mely a jog mibenlétének a kérdését a természettudományi térre akarná átjátszani, helyesen ostorozza Jellinek egy másik művében : System d. subjekt. öffentlichen Rechte, 2. kiad., 13. s köv.

szabályok. Ilyeneknek tartja a római és kánonjogi természetjog elsőrendű szabályait (ne lopj, ne ölj stb.) a történeti iskola s különösen annak egy-két katholikus egyházi híve.[1]

Ez a felfogás a jognak és erkölcsnek azon a szétválasztásán alapszik, mely *Thomasiustól* ered. Bizonyos szétválasztása a jognak és erkölcsnek a kánonjogban és a katholikus moráltheológiában is van, amennyiben a jogszabályokat az erkölcsi szabályok egyik csoportjának tekintik, azon csoportjának, mely embertársaink iránt való kötelességeinket foglalja magában az igazságosság szempontjából. Itt tehát szembe vannak állítva a jogi jellegű erkölcsi szabályok a többi erkölcsi szabályokkal. Ilyen szembeállítás folytán lehet azt mondani, hogy valamely cselekmény jogos, de nem erkölcsös. Pl. aki lerészegszik, nem sért jogszabályt, amennyiben nem sérti meg az embertársai iránt való igazságosságot, de sérti az erkölcsnek valamely másik szabályát. Ezért cselekménye jogos, de nem erkölcsös. Hogy valamely cselekmény jogos legyen, elég az, ha megfelel az embertársaink iránt való igazságosság parancsának ; de hogy erkölcsös legyen, az kivántatik, hogy úgy az embertársaink iránt való igazságosság szabályainak, mint a többi erkölcsi szabályoknak megfeleljen.[2] Minthogy ezen felfogás szerint a jogszabályok erkölcsi szabályok, ezért vala-

[1] Ezek tehát, habár nem ismernek el természetjogot, de elismernek természetes erkölcsi törvényt. Ezért nem tartom helyesnek, ha a történeti iskola katholikus képviselőit némely egyházi író a *Syllabus*-ra figyelmezteti, melynek elvetett 56. tétele így szól : »Az erkölcsi törvények isteni szentesítésre nem szorulnak, s legkevésbbé szükséges, hogy az emberi törvények a természetjoggal összeegyeztessenek, vagy a kötelező erőt Istentől kapják.« A római szentszék bizonyára nem a terminológia dolgában akart dönteni ; itélete tehát csak azokat sújtja, akik tagadják, hogy a tételes jog fölött más cselekvési szabályok is állanak, de nem azokat is, akik elismerik az ilyen szabályok létezését s csak azt mondják, hogy ezek nem jogi, hanem erkölcsi szabályok. Ezen felfogás ellen, mely a természetjogi szabályokat kötelezőknek, de nem jogi, hanem erkölcsi jellegűeknek tartja, lehet küzdeni a tudomány érveivel, de nem tekintélyi érvekkel, minthogy ilyenek a jelen esetben nem állanak rendelkezésre.

[2] Bonum ex integra causa, malum ex quovis defectu.

mint az erkölcsi szabályok általában, úgy a jogszabályok is lelkiismeretben köteleznek.[1]

Ellenben azon felfogás szerint, mely a jogot és az erkölcsöt két egymástól idegen birodalomnak tekinti, a jog nemcsak hogy csupán a társadalom külső rendjére szorítkozik — mint azt a kánonjog is vallja —, hanem kötelező volta is csak a külső viselkedésre vonatkozik. »De internis non judicat praetor«; ezt úgy magyarázzák, hogy a jog nemcsak az érvényesítésben, de a kötelezésben sem érinti a lelkiismeretet. Igaz, hogy ezzel ellenmondásban az egész jogügyleti tant az akaratra kénytelenek alapítani (consensus, dolus stb.), tehát mégis a lélek benső birodalmára.

[1] Egyes kivételes esetekben azonban a jogszabályok a kánonisták szerint is lelkiismeretben nem kötelezők; jelesül: *a)* visszaható erővel felruházott törvény a multra nézve nem kötelez lelkiismeretben és büntetéssel, hanem csupán érvénytelenné teszi az ezen törvény ellenére kötött jogügyletet. Ez tehát olyan jogszabály, mely a multra nézve nem egyszersmind erkölcsi szabály. *b)* Vétlen és legyőzhetetlen tudatlanság esetén a jogszabály az illetőt nem kötelezi lelkiismeretben, hanem csak érvénytelenné teszi a jogszabály ellenére létrejött jogügyletet vagy jogcselekményt. *c)* Az oly statutumok (pl. szerzetszabályok), melyeket alkotójuk nem kivánt lelkiismeretben is kötelezőkké tenni, nem köteleznek lelkiismeretben. *d)* Lex mere poenalis. — A kánonisták fölvetik azt a kérdést, vajjon a jogszabály kötelez-e lelkiismeretben, *ha a törvényhozó nem akarta, hogy lelkiismeretben kötelezzen. Reiffenstuel:* Jus Canonicum Univ. lib. I., tit. II. §. 7., n. 155. ezeket mondja: »Dices: Actus agentium non operantur ultra intentionem eorum . . . Atqui intentio legislatorum saecularium, praesertim gentilium, non fuit leges ferre in ordine ad conscientiam, sed tantum in ordine ad externum statum politicum bene, et pacifice gubernandum; ergo eorum leges non obligant in conscientia. Resp. hoc procedere, quando legislator exprimit, se nolle obligare in conscientia, ut fit in legibus mere poenalibus; secus quando absolute praecipit; tunc enim duplex intervenit intentio: una legislatoris primarii, videlicet Dei ter Opt. Max. jubentis observari justas leges superiorum; altera legislatoris secundarii, qui est princeps vel magistratus saecularis. Licet igitur leges civiles non semper obligent in conscientia ex intentione legislatoris secundarii, ut liquet in gentilibus, lumine verae fidei destitutis; eaedem nihilominus obligant ex intentione legislatoris primarii praecipientis custodiri leges justas superiorum quidpiam rite praecipientium.«

Ezt az álláspontot, mely a jogot az erkölcstől elválasztja, nem helyeselhetjük, azon okból, mivel nem látjuk célját a szétválasztásnak; már pedig entia non sunt multiplicanda absque necessitate. Nem látjuk be, miért legyen ugyanaz az egy cselekmény jogi és egyszersmind még külön erkölcsi cselekmény. Nem látjuk be továbbá, miért legyen ugyanaz az egy cselekmény jogi, avagy pedig erkölcsi cselekmény a szerint, amint a tételes jog is előírja, vagy csak az erkölcsi törvény; pl. miért legyen a feleségnek az a kötelessége, hogy szükség esetén keresetképtelen férjét eltartsa, jogi kötelesség ott, ahol azt a törvény előírja, de erkölcsi kötelesség olyan államban, amelynek törvénye ezt ki nem mondja? Miért legyen Magyarországon a 8% kamat megfizetésének kötelessége jogi kötelesség, de a $8^{1}/_{100}$% kamat fizetése már csak erkölcsi kötelesség, holott ugyanarról a szolgáltatásról van szó? Miért legyen a kölcsöntőke kamatának a követelése a kamat esedékességétől számított három éven át jogi követelés, de ezentúl csupán erkölcsi követelés? Miért jogi kötelem az eljegyzésből eredő kötelem ott, ahol az állam elismeri az eljegyzés intézményét és kereseti jogot ad belőle, és nem jogi kötelem ott is, ahol az állam nem ismeri el jogintézménynek az eljegyzést, illetőleg nem biztosítja kereseti joggal? A szóbeli ajándékozási igéretből eredő kötelezettség miért jogi jellegű a magyar magánjog területén s miért nem jogi jellegű az osztrák polg. törvénykönyv területén? Hiszen a szolgáltatás tartalma ugyanaz mindkét esetben!

Vagy talán a megkülönböztetés jogi és erkölcsi kötelem közt nem a szolgáltatás tárgyában vagy tartalmában van, hanem abban: ki írja elő a kötelmet s miképen szorít a teljesítésre? Másképen jog csak az-e, ami az állam akaratát fejezi? Ezt a történeti iskola sem fogadja el, mert vallja a szokásjogot is. Vagy jog csak az, ami formaszerint ki van hirdetve? Ezt sem fogadhatja el a jogi positivismus, mert a szokásjog sincs kihirdetve; emellett a kihirdetés nem a jog lényegéhez tartozik, hanem csak megismerésének eszköze.

Maradna a kényszer kérdése. A jog kriteriuma a *kikény-*

szerítés, mondják. A természetjog hívei nagy erőlködést fejtenek ki, hogy kimutassák, hogy a kényszer nem tartozik a jog lényegéhez.[1] Ha ezt a katholikus természetjogi iskola hívei mondják, azt feleljük rá, hogy állításuk igaz, vagy nem igaz, aszerint, amint tételüket értik. Általában véve ugyanis a kényszer igenis megkivántatik a joghoz. Ezt aquinói sz. Tamás is tanítja, midőn azt mondja, hogy magánember nem alkothat törvényt, mert nem rendelkezik kényszerítő hatalommal. Csakhogy nem kívántatik meg, hogy ez a kényszer épenséggel *fizikai kényszer* legyen. Lehet erkölcsi kényszer is, minő az egyházi excommunicatio, vagy a közvélemény nyomása.

A jogászok régibb felfogásával ellentétben ma már tért hódít a jogtudományban is az a felfogás, hogy a fizikai kényszer nem tartozik a jog lényegéhez.[2] Az államtan köré-

[1] Ezzel a katholikus írók által is vallott állásponttal ellentétbe jutnak azok a katholikus írók, kik az állami házasságjog ellen azzal érvelnek, hogy az állam nem tudja kikényszeríteni a házassági kötelmeket. Pedig hiszen az egyház se tudja ezeket kikényszeríteni. Ugyanezek az írók a vita hevében azt is mondják, hogy a házassági kötelességek nem jogi, hanem erkölcsi kötelmek. Ezzel tulajdonképen azokhoz szegődnek, akik a jogot és az erkölcsöt két különböző dolognak tartják. Nem is igaz, hogy a házassági kötelességek nem jogi kötelmek; mert különben nemcsak állami házasságjogról, de egyházi házasságjogról sem lehetne beszélni. Viszont igaz, hogy a házassági kötelmek ki nem kényszeríthetők (az egyház által sem; ha pl. valaki nem hisz a legnagyobb egyházi büntetés, az excommunicatio erejében, az rá se hederít az excommunicatióra, hacsak az állam nem siet az egyháznak segítségére, az excommunicatióhoz polgári joghátrányokat is csatolván); de a kényszer — értve a külső kényszert, nem pedig a kötelezés tudatából eredő belső kényszert — nem is tartozik a jog lényegéhez. Lásd a következő jegyzetet.

[2] Példa erre a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének indokolása, melyben ezeket olvashatjuk: »Osztrák írók hangsúlyozzák, hogy a ptkönyvük 90. §-ában felsorolt kötelmek tartalma nem jogi s ezért e kötelmek egyáltalán nem a jog birodalmába tartozók, szintúgy miként a szülőknek tartozó tisztelet és engedelmesség a 144. §. szerint (Unger I. 24. §. 40. jegyz., II. 108. §. 5. *a)* jegyz., Krainz 434. §.). Ez írók azt veszik mértékül, hogy

ben pedig *Jellinek* hirdeti azt a felfogást, hogy a jog lényegéhez nem tartozik a fizikai kényszer, hanem az erkölcsi

illendő bánásra, szeretetre nem lehet a biró előtt perelni. E felfogás azonban nem helyes. A házastárs köteleztetése többi közt a hitvesi szeretetre szintúgy a jognak és szintoly szigorú parancsa neki, mint például a váltóadós köteleztetése arra, hogy fizessen. Mindkét esetben olyan kötelezettségről van szó, amely essentialéja egy olyan — előbbinél ethikai, utóbbinál gazdasági impulsusu — viszonynak, amelyet a jog ótalmi körébe vesz. A különbség csak az, hogy az ethikai érdeket védő jogparancsnál a cselekvés subsumptiója nem lehet olyannyira közelről kimért, más szóval tágabb a köre az eset individualitásának; és hogy a jogtalan magatartással szemben a jogos állapot helyreállítása, vagyis a kikényszerítés az előbbi körben többé-kevésbbé rögösebb. De ez a különbség is nem annyira ellentétekből, mint inkább csak fokozatból áll. Direct kikényszerítésről egyáltalán nem beszélhetni a jogban, hanem legfeljebb a cselekvés többé-kevésbbé approximativ surrogatumának a helyreállításáról. A váltóadóst nem arra szorítjuk manu militari, hogy fizessen, hanem ellicitáltatjuk a holmiját, egy szóval kiveszszük a vagyonából a pénzt. Ugyanígy a species traditiójára (átadási szerződés megkötésére), vagy a pactum de contrahendo-val kötelezett szerződés megkötésére nem kényszeríthetjük a marasztalt felet, hanem legfeljebb surrogáltathatjuk a közakarattal, vagyis birói úton a magáncselekvést (v. ö.: végr. törv. 214. s köv. §§.). Gyakran azonban e surrogatio a vagyoni érdekek terén is már kevésbbé approximativ (végr. törv. 217.), vagy épen ki van zárva (végr. törv. 222. §.). Ismét nem egyszer a bár vagyonjogi kötelezettség természete a birságok által való úgynevezett indirect kényszert (végr. törv. id. §.) sem engedi, hanem másnemű consequentiák levonása által (pl. szerződésfelbontás [elállás], kártérítés) kell a jogi erőből folyó sanctiót előteremteni. Mert, például a gyámot sem lehet hűségre, sem a közkereseti társasági tagot jóhiszemű eljárásra perelni, hanem elmozdítjuk a hűtlen gyámot, vagy a társaság feloszlását követeljük, ha a társ rosszhiszeműen jár el (K. T. 100. §., 2. pont). Ugyane fokozat látható descendendo az ethikai kötelmek sanctiójánál. Tiszteletre, engedelmességre például a gyermek házi fegyelem által szorítható (gyámi törv. 10. §.). Illendő viselet és tisztelet ellen való vétésnek a sanctiója ott van a prttsban is (118.). A házastársi hűség megszegését sújtja a büntetőtörvény (Btk. 246. §.). Igaz, ami a hitvesi szeretetet, vagy illendő bánást illeti, hogy ezt a törvény époly kevéssé teremtheti elő, vagy surrogálhatja, mint nem a gyámi vagy tagtársi hűséget... Jogkövetkezések azonban a hitvesi szeretetlenséghez vagy rossz bánáshoz is fűződnek. Igy nevezetesen a válás, vagy

kényszer is elegendő, amely a köztudat vagy közvélemény nyomásában nyilvánul.[1]

De nemcsak, hogy a csak erkölcsieknek tekintett kötelmek, melyek az embertársunk iránt való igazságosságból folynak, egynemüek az ugyanezen tartalmú jogi kötelmekkel,[2] hanem — ha fogalmilag szét is akarjuk választani a kettőt oly módon, mint ahogy ugyanazon egy kötelemnél meg tudjuk különböztetni a természetjogi parancsot az ugyanolyan tartalmú tételes jogi parancstól [3] — a két elem oly szoros összefüggésben van egymással, hogy a szétválasztásnak semmi reális értéke nincs.

Ha természetjog helyett erkölcsöt akarunk mondani, akkor a tételes jog és az ily erkölcs közt oly benső a viszony, mint a tételes jog és a természetjog között. A tételes jog bele van temetve a természetjogba — illetőleg, ha tetszik, az erkölcsi törvénybe. Hogy a tételes jog kötelező, azt csak a természetjog (természetes erkölcsi törvény) alapján valljuk. De a tételes jog alkalmazásában is minduntalan természetjogi elemekre bukkanunk. A »regulae juris« — pl. impossibilium nulla est obligatio; in dubio mitius; quod non est licitum in lege, necessitas facit licitum; odia restringi et

házonkívüli eltartás kérdésénél. A dolgok végszava tehát mindenképen csak az, hogy e kötelmek nem a jogi minéműségben szenvednek hiányt, hanem a kénytető surrogatio lehetőségében állanak alantabb.« Indokolás I., 168. s köv. — Itt tehát a jogszabályoknak egy nagy osztályáról van kimutatva, hogy ki nem kényszeríthető, sőt ki van emelve az is, hogy amit rendesen kikényszerítésnek neveznek, rendesen nem is kikényszerítés, hanem az adós cselekményének a pótlása (pl. birói végrehajtás). — A ki nem kényszeríthető jogszabályoknak egy másik csoportja a *nemzetközi jog*. Ki nem kényszeríthetők (az állam közhatósági akarata ellenére) az állam kötelmei sem, pl. az állam vagyonjogi tartozásai (államkölcsönök kamatai).

[1] *Jellinek:* Das Recht d. modernen Staates, 2. kiad., I., 326. s köv.

[2] Pl. a bérfizetés erkölcsi kötelme és ugyanannak jogi kötelme egy és ugyanazon tartalmú.

[3] Mert pl. azt, hogy a bért meg kell fizetni, a természetjogon kívül a tételes jog is parancsolhatja s akkor ugyanaz a kötelem két szempont alá esik.

favores convenit ampliari; stb. stb. — minden kodifikációtól függetlenül is alkalmaztatnak. Mit sem használ tehát természetjog helyett erkölcsi törvényt mondani.

Hogy a természetjog szabályai valóságos jogok, bizonyítja a közmeggyőződés.[1] Aki azt mondja, hogy neki a vallásának követésére a tételes törvény ellenére is »joga« van; hogy képviselőválasztó functióhoz »joga« van; hogy munkára »joga« van — az ezzel a kifejezéssel már elárulja, hogy ezeket a szabályokat jogi és nem csupán erkölcsi szabályoknak tekinti.

A tételes jogrend komolysága és méltósága is megkívánja, hogy a jogot ne szakítsuk el az erkölcstől; ez pedig ismét megkívánja, hogy az erkölcsi szabályokat, melyek jogviszonyokra vonatkoznak, ne tekintsük csupán jámbor postulatumoknak, hanem komoly jogi kötelmeknek.

[1] *Freisen* szerint (Geschichte d. canonischen Eherechts, 905. l.), ki ebben Schulte és Hinschius nézeteire támaszkodik, vannak ugyan természetes *jogelvek*, de ezek nem *jogtételek* s így a természetjog ép olyan tarthatatlan, mint fölösleges. Őszintén megvallom, hogy a jogelvek és jogtételek közt való ezt a megkülönböztetést nem értem.

18. sz. *Dr. Áldásy Antal.* Az 1409. évi cividalei zsinat története. (64 old.) Budapest, 1896. Ára 1 kor. 20 fill.

19. » *Dr. Karácsonyi János.* A honfoglalás és Erdély. (28 o.) Budapest, 1896. Ára ... ... 60 fill.

20. » *Körösi Albin. D. José Zorilla.* Isten a legjobb tanu. Toledói legenda. (24 oldal.) Bpest, 1895. Ára 50 fill.

21. » *Imets F. Jákó.* Hunn nyomok a székelyföldi nevekben. (56 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.

22. » *Dr. Kereszty Viktor.* Egy fejezet a keresztény ikonografiából. (40 oldal.) Budapest, 1897. Ara ... 80 fill.

23. » *Pintér Kálmán.* Ujabb elbeszélő irodalmunk. (48 old.) Budapest, 1897. Ára ... ... 1 korona.

24. » *Dr. Piszter Imre.* Szent Bernárd és a képzőművészetek. (32 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 60 fill.

25. » *Dr. Demkó György.* A gyermekek vallása. (32 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 60 fill.

26. » *Dr. Margalits Ede.* Emlékbeszéd Szabó István hellenista fölött. (16 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 50 fill.

27. » *Dr. Platz Bonifácz.* Ó-Egyptom irodalma. (26 oldal.) Budapest, 1897. Ára ... ... 60 fill.

28. » *Dr. Prohászka Ottokár.* Produktiv-e a pénz? (72 old.) Budapest, 1898. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.

29. » *Dr. Kuhn Lajos.* A ragadozó madarak Torontálvármegye madárvilágában. (16 o.) Bpest, 1898. Ára ... 50 fill.

30. » *Leskó József.* Szaitz Leó, a katholikus ujságírás magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1898. (99 oldal.) Ára ... ... 1 kor. 60 fill.

31. » *Dr. Franciscy Lajos.* Az általános választói jog. Budapest, 1898. (33 oldal.) Ára ... ... 80 fill.

32. » *Dr. Suták József.* Geometriai axiomák. Budapest, 1898. (32 oldal.) Ára ... ... 60 fill.

33. » *Dr. Margalits Ede.* A rigómezei ütközet. Szerb népdal a XIV. századból. Bpest, 1898. (46 o.) Ára 1 kor.

34. » *Dr. Bartha József.* A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest, 1899. (80 old.) Ára 1 kor 40 fill.

35. » *Füssy Tamás.* Mezőlaky Ferencz zalavári apát és ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Bpest, 1900. (72 oldal.) Ára ... ... 1 kor. 60 fill.

36. » *Fényi Gyula S. J.* A napon észlelt jelenségek természetének magyarázata. (24 oldal.) Budapest, 1900. Ára ... ... 60 fill.

37. » *Dr. Surányi János.* A pozitiv bölcselet hatása hazánk jog- és állambölcselőire. (38 oldal.) Budapest, 1900. Ára ... ... 1 korona.

38. sz. *Csaplár Benedek.* A hellén keresztény archaologiai tevékenység újabb eredményei. (59 oldal.) 1900. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.

39. » *Pór Antal.* Nagy Lajos király viszonya az aquilejai patriarkákhoz. (45 oldal.) 1900. Ára 1 kor. 20 fill.

40. » *Békefi Remig dr.* A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. (50 oldal.) 1901. Ára ... ... 1 kor. 20 fill.

41. » *Divald Kornél.* A régi Buda és Pest művészete a középkorban. (103 oldal.) 1901. Ára ... ... 1 kor. 60 fill.

42. » *Bartha József dr.* A magyar katholikus énekköltészet a XVIII. századig. (40 o.) 1901. Ára 1 kor. 20 fill.

43. » *Vargha Dezső dr.* A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. (84 oldal.) 1901. Ára 1 kor. 60 fill.

44. » *Platz Bonifácz dr.* A föld története. (27 oldal.) 1902. Ára ... ... 80 fill.

45. » *Békefi Remig dr.* Hogyan lettek a czicztercziek tanítórenddé Magyarországon? (52 o.) 1902. Ára 1 kor. 20 fill.

46. » *Érdujhelyi Menyhért.* A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt. (35 oldal.) Budapest, 1903. Ára ... ... 1 kor.

47. » *Dr. Giesswein Sándor.* Történelembölcselet és szociologia. (61 oldal.) Budapest, 1904. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.

48. » *Dr. Notter Antal.* Az egyház törvényhozó joga a házasság kötelékére vonatkozólag. (87 oldal.) Budapest. 1904. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.

49. » *Dr. Csárszky István.* Kánaán és Izrael. (34 oldal.) Budapest, 1900. Ára ... ... 80 fill.

50. » *Dr. Békefi Remig.* Pauler Gyula emlékezete. (32 oldal.) Budapest, 1904. Ára ... ... 80 fill.

51. » *Dr. Acsay Antal.* Lubrich Ágost emlékezete. (61 oldal.) Budapest, 1905. Ára ... ... 1 kor. 60 fill.

52. » *Dr. Bán Aladár.* Képek a finn életből. (70 oldal.) Budapest, 1905. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.

53. » *Dr. Karácsonyi János.* Az argyasi (Argesi, Ardsisi) püspökség. (8 oldal.) Budapest, 1905. Ára ... 40 fill.

54. » *Divéky Adorján.* Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században. (70 old.) Bpest, 1905. Ára 1 kor. 80 fill.

55. » *Dr. Karácsonyi János.* Szent Adalbert védelme. (31 o.) Budapest. 1906. Ára ... ... 80 fill.

56. » *Dr. Notter Antal.* A természetjog. (71 oldal.) Budapest, 1906. Ára ... ... 1 kor. 80 fill.

Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat.

